

Stradanja stanovništva Hrvatske nakon 1945.

Majdančić, Anita

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:383051>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-17**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

Anita Majdančić

**STRADANJA STANOVNIŠTVA
HRVATSKE NAKON 1945.**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, kolovoz 2019.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

HRVATSKI STUDIJI

ODSJEK ZA POVIJEST

Anita Majdančić

**STRADANJA STANOVNIŠTVA
HRVATSKE NAKON 1945.**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić
Sumentor: mag. educ. hist. Mijo Beljo

Zagreb, kolovoz 2019.

UVOD.....	1
1. STRANE U SUKOBU NA PODRUČJU HRVATSKE	2
1.1. Jugoslavija proživljava svoje posljednje dane.....	2
1.2. Tri pokreta u borbi za vlast.....	3
2. JAČANJE NOV-A I USPOSTAVA NOVE VLASTI.....	6
3. PRVA POSLIJERATNA STRADANJA HRV.STANOVNIŠTVA I KRIŽNI PUT	8
3.1. Povlačenje prema austrijskoj granici.....	9
3.2. Britansko izručenje hrvatskih vojnika i civila	11
3.3. Marševi smrti.....	12
3.4. Gubitci u brojkama	13
4. POBUNA PROTIV NOVE VLASTI: KRIŽARI	14
4.1. Križari i obavještajne službe Velike Britanije i SAD-a.....	16
4.2. Akcija 10.travnja i operacija Gvardijan.....	17
4.3. Komunistička vlast protiv križara	18
5. KOMUNISTIČKI REPRESIVNI SUSTAV	20
5.1. Djelovanje tajnih službi	21
5.2. UDBA i hrvatsko iseljništvo.....	23
5.3. Sustavna masovna pogubljenja.....	26
6. ODNOS KOMUNISTIČKE VLASTI PREMA KATOLIČKOJ CRKVI	28
ZAKLJUČAK.....	33
BIBLIOGRAFIJA	34
SAŽETAK.....	35

UVOD

Povijest ljudske civilizacije obilježena je raznim događajima koji su ostavili znatni trag u životima pojedinaca, ali i cjelokupne zajednice, te utrli put stvarnosti u kojoj danas živimo. Kroz povijest možemo pratiti razne nedaće koje su zahvatile ljudsko društvo, od kojih ratni sukobi i samovolja pojedinih političkih ličnosti ostavljaju najdublji utisak. Završetak Drugog svjetskog rata koji je trebao stati na kraj stradanjima i donijeti dugo očekivani mir otvorio je novu epohu napetosti i sukoba koji su potresali svijet. Posljedica Drugog svjetskog rata za hrvatski narod značila je ustoličenje nove države, zajednice jugoslavenskih naroda, odnosno rađanje Druge Jugoslavije. Na čelu s Josipom Brozom Titom, ova nova višenacionalna država, pozivajući se prvotno na nacionalnu ravnopravnost i samostalnost država, nastojala je što prije asimilirati narod i stvoriti jedinstveno jugoslavensko društvo. Uspostavljanjem čvrste vlasti, najprije kroz prikrivenu, a zatim i otvorenu diktaturu, Socijalistička Jugoslavija gradila je svoju reputaciju i stajala rame uz rame kraj ostalih totalitarističkih zemalja. Odmah po završetku rata komunistički režim uhvatio se u koštac s političkim protivnicima i neistomišljenicima, nastojeći stvoriti društvo i državu koja bi odgovarala njihovim ideološkim i političkim ciljevima. Može se reći da je represija bila glavna karika komunističke vlasti kojom se nastojala učvrstiti prevlast nad narodima i pokazati kako se bilo kakvo nepoštovanje i otpor neće tolerirati. Ovim radom nastojati će se prikazati kako su se Tito i njegovi suradnici, odnosno cjelokupni režim, odnosili prema onima koji su na bilo koji način odlučili iskazati neslaganje s postojećom vlasti. Saznat će se nešto više o samom partizanskom pokretu od kojega je sve započelo, kako su partizani osvojili vlasti i formirali državu te kako je dugoočekivani kraj rata doveo do novih žrtava. Dotaknut ćemo se prvih poslijeratnih stradanja u sklopu bleiburške tragedije, ali i prve otvorene pobune protiv nove vlasti koju su predvodili križari. U tekstu će biti riječi i o tajnim službama, glavnim polugama vlasti, kojima komunistički režim može zahvaliti na uspješnosti svoga represivnog djelovanja. Osim stradanja unutar Hrvatske, dobit ćemo uvid i u djelovanje političkih emigranata, koji su svoje neslaganje izražavali daleko izvan domovine, gdje su se sukobljavali s predstavnicima jugoslavenske državne vlasti. Na kraju ćemo spomenuti i način na koji su se komunisti odnosili prema Katoličkoj Crkvi koja u ovom razdoblju trpi znatna odricanja i stradanja. Završetak Drugog svjetskog rata i raspad NDH donosio je sa sobom neko novo, ali daleko prosperitetno vrijeme. Hrvatski narod se tako ponovno našao pod

jarmom nekog drugog režima koji je, za razliku od prijašnjeg, duže trajao i posljedično tome jasnije pokazao sve svoje mane i slabosti.

1. STRANE U SUKOBU NA PODRUČJU HRVATSKE

Hitlerovim napadom na Poljsku, 1. rujna 1939., započeo je Drugi svjetski rat koji je uveo Europu i ostatak svijeta u već poznati vrtlog ratnih razaranja i kolateralnih žrtvi. Vodeće sile podijelile su se u dva tabora, nastojeći svaka sebi priskrbiti dostojnog saveznika koji će se boriti na njezinoj strani.

1.1. Jugoslavija proživljava svoje posljednje dane

Od samog početka rata Jugoslavija je nastojala na sve načine sačuvati svoju neutralnost i držati se podalje od bilo kakvih ratnih inicijativa, no ubrzo je i sama potpala pod utjecaj onih moćnijih.¹ Tako je Njemačka na samom početku ratnih djelovanja težila prema očuvanju mira i integriteta Jugoslavije, dakako pod cijenu vođenja pronjemačke politike, da bi se kasnije, vođena vlastitim instinktima, čvrsto zalagala za njezino vezivanje uz sile Osovina. Osim Nijemaca znatan utjecaj na ovom prostoru imali su i Britanci koji su, svjesni gospodarske i strateške važnosti jugoslavenskog područja, nastojali ostvarivati svoje interese.² Levitirajući između dva suprotstavljena politička sustava, Jugoslavija se krajem 1940-ih u potpunosti našla okruženom državama članicama Trojnog pakta, a pritisak koji je Njemačka počela vršiti postao je neizdržljiv. Hitler je zbog vlastitih sumnji i ciljeva nastojao što prije priključiti Jugoslaviju Trojnom paktu, a pregovori su ušli u završnu etapu u veljači 1941. kada se u Berghofu sastao s predsjednikom jugoslavenske vlade Dragišom Cvetkovićem i ministrom vanjskih poslova A. Cinkar-Markovićem.³ Svi daljnji pregovori i susreti političkih predstavnika završili su odlukom *Krunskog savjeta* o pristupanju Trojnom paktu i

¹ Kada govorimo o Jugoslaviji onda naglasak stavljamo na prostor jugoistočne Europe oko kojeg su se vodeće sile još i prije sukobljavale, a sada su ga nastojale iskoristiti u svojim ratnim planovima. JURČEVIĆ, Bleiburg, 29.

² Britanci su u ovom razdoblju namjeravali stvoriti neutralni balkanski blok koji bi pod njihovim okriljem parirao njemačkoj dominaciji, no ta zamisao na kraju nije zaživjela. Isto, 35.

³ Po izdaji tajne direktive br. 21 o provođenju operacije Barbarossa, Hitler je postajao sve oprezniji i nepovjerljiviji prema okolini koja ga je okružavala. Bio je u sve većoj bojazni od britanskog iskrcavanja u Grčkoj, a pribojavao se i njihovog mogućeg iskrcavanja u Solunu i formiranja solunske fronte, Planirao je i napad na Grčku preko Bugarske (Operacija Marita), a sve ga je to tjeralo da što prije riješi situaciju na Balkanu. MATKOVIĆ, Povijest Jugoslavije, 234.

njegovim potpisivanjem 5. ožujka 1941. godine. Time Jugoslavija ulazi u zadnje dane svojega postojanja. Nakon potpisivanja dokumenta o pristupu Trojnom paktu, oficirska (časnička) grupa pod vodstvom generala Simovića izvršila je 27. ožujka vojni puč i uspostavila novu vladu.⁴ Ovakav razvoj situacije generalno se kosio s Hitlerovim ciljevima te je Njemačka, dobro upoznata s pozadinom cijelog prevrata, po završetku puča donijela odluku o napadu na Jugoslaviju. U kratkotrajnom travanjskom ratu koji je uslijedio na površinu su isplivale sve unutarnje i vanjske slabosti jugoslavenske države.⁵ General Radivoje Janković potpisao je 17. travnja 1941. godine bezuvjetnu kapitulaciju Jugoslavije, dok je na njezinim ruševinama nastajala nova tvorevina – Nezavisna Država Hrvatska (dalje: NDH).

1.2. Tri pokreta u borbi za vlast

Uspostavom NDH ostvarile su se višegodišnje težnje hrvatskog naroda za državnom samostalnošću. Primarno ovisna o svojim pokroviteljima, Kraljevini Italiji i Trećem Reichu, NDH se sve više ideološki poistovjećivala s njemačkim nacionalsocijalistima, usvajajući njihove rasne zakone i netrpeljivost prema brojnim manjinama.⁶ Orijentiranje politike u ovom smjeru, odmazda ustaša nad protivnicima svojega režima te povezivanje sa osovinskim silama utjecali su na negativno raspoloženje većine stanovnika koji počinju otvoreno isticati svoje neslaganje i otpor prema novoj vlasti. Osim ustaša, u ovom razdoblju javljaju se i drugi njima slični, mada ideološki potpuno različiti pokreti koji su svojim djelovanjem opasno prijetili tek ustoličenoj državi. Kao glavni protivnici vladajućeg režima isticali su se sve brojniji partizani okupljeni oko beskrupuloznog Josipa Broza Tita, ali i sljedbenici velikosrpstva, četnici predvođeni Dražom Mihailovićem. Nakon pada Jugoslavije među zapadnim silama predvođenima Velikom Britanijom stvarala se koncepcija obnove poslijeratne jugoslavenske države na krilima izbjegličke vlade i kralja Petra II. Karađorđevića.⁷ Uzmemo li u obzir da su se četnici od početka svog djelovanja pozivali na Kraljevinu Jugoslaviju i njezin kontinuitet, dobivajući pritom punu podršku izbjegličke

⁴ Vojska je zaposjela sva ministarstva, uhitila sve članove dotadašnje vlade i dovela kralja Petra II. na prijestolje. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 238.

⁵ Jugoslavija je, pokazujući minimalan otpor, bila vojno pregažena i podijeljena na zone interesa sila Osovina, dok su vladajuće političke ličnosti pobjegle u Englesku, pod zaštitu i nadzor Britanaca. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 41.

⁶ Ta šovinistička diskriminacija bila je najviše usmjerena protiv romske i židovske manjine, ali i Srba, čijim su progonima nastojali dugoročno stabilizirati hrvatsku državu i okriviti ih za sve loše što se Hrvatima ikada dogodilo. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 30.

⁷ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 246.

vlade, ne bi nas trebalo čuditi da su saveznici upravo u njima vidjeli glavne nositelje borbe protiv okupatorskog režima. Predstavljajući se kao jedina legitimna vojska u domovini, četnici malo po malo osvajaju simpatije među zapadnim saveznicima, ali i srpskim stanovništvom te započinju otpor protiv nove vlasti i sila Osovine.⁸ Četnički pokret od početka je pokazivao nerazmjer u odnosu prema partizanima. Oba pokreta bila su suviše ideološki različita da bi mogla zajednički surađivati i promijeniti novonastalu situaciju koja se polako formirala na nekadašnjem prostoru Jugoslavije. I jedna i druga strana težile su poslijeratnoj obnovi Jugoslavije, ali njihovi različiti programi i načela gurali su na površinu sve njihove suprotnosti i otvarali vrata neminovnom sukobu. Komunistička partija Jugoslavije, dolaskom Josipa Broza Tite (dalje: Tito) na položaj glavnog sekretara 1937., ulazi u epohu kontinuiranog jačanja i borbe protiv velikosrpskog hegemonizma.⁹ Partizani su na svoju stranu u kratkom roku uspjeli pridobiti pozamašan broj ljudi, što im je osiguravalo uspjeh i predodredilo sudbinu četničkog pokreta.¹⁰ Ovisnost o politici Sovjetskog Saveza (dalje: SSSR) i njihov pakt prijateljstva s Njemačkom nagnali su ih da se suzdrže od otvorenih akcija protiv njemačkih okupatora i njihovih saveznika.¹¹ Napad Njemačke na SSSR i moskovski poziv svim komunistima Europe na borbu protiv fašizma pokrenuli su i hrvatske komuniste koji od tada počinju svoje aktivno djelovanje. Početkom svibnja 1941. godine u Zagrebu su se sastali rukovoditelji KPJ kako bi formirali osnovna načela političkog programa te se dalje pripremili za oružanu borbu.¹² Tijekom ovog razdoblja komunisti su konstantno naglašavali jednakost i posebnost jugoslavenskih naroda, iznoseći svoju ideju obnove Jugoslavije kao federacije ravnopravnih republika. Bili su svjesni da će se takvim planom približiti narodu, dobiti od njega puno povjerenje i moći krenuti prema provođenju zajedničke oslobodilačke borbe. Osim toga, nazočnost fašističkih okupacijskih snaga i njihovi represivni postupci mogli su samo ići na ruku partizanskom pokretu. Stanovništvo je sve više negodovalo, a antifašističko raspoloženje sve više jačalo. Prve vojne operacije započele su u vidu raznih diverzantskih akcija,

⁸ Nama je međutim vrlo dobro poznato da je četnički pokret, u periodu svoje aktivnosti tijekom Drugog svjetskog rata, često surađivao s fašističkom stranom, dobivajući od njih pomoć i zajednički djelujući protiv glavnog neprijatelja – partizana.

⁹ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 251.

¹⁰ Nakon raspada Jugoslavije, KPJ je predstavljala političku snagu cjelokupne zemlje, dok je Komunistička partija Hrvatske bila njezin daleko najbrojniji i najorganiziraniji dio. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 278.

¹¹ KPJ je sve do napada Trećeg Reicha na SSSR zastupala jednako mišljenje prema obim zaraćenim stranama, iznoseći tezu o „drugom imperijalističkom ratu“ između Njemačke i njezinih saveznika te zapadnih saveznika pod vodstvom Velike Britanije i Francuske. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 26.

¹² Isprva su se vodile samo manje diverzantske akcije, a proglasom od 4.srpnja na ustanak se pozivaju svi narodi Jugoslavije. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 253.

no nakon prvotnih neuspjeha i velikih gubitaka Tito mijenja taktiku i odlučuje se na koncepciju gerilskog (partizanskog) ratovanja.¹³ Time partizanski pokret ulazi u fazu konstantnog napredovanja, te do proljeća 1942. godine pod svojom kontrolom drži golema ruralna i brdovita područja.¹⁴ Kako je antifašistička borba pod vodstvom KPJ do jeseni 1942. poprimila široke razmjere, a sama partija u svojim rukama držala znatne prostore, njezino vrhovništvo odlučilo je formirati najviše predstavničko tijelo koje bi odgovaralo svim jugoslavenskim narodima. Svoj plan izvršili su potkraj studenog 1942. kada je u Bihaću osnovano Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (dalje: AVNOJ), prvi korak u formiranju nove socijalističke države.¹⁵ Istovremeno, u oslobođenim selima i gradovima, osnivaju se narodnooslobodilački odbori (dalje: NOO) koji osim pozadinske službe za partizansku vojsku preuzimaju i ovlasti civilne vlasti, provodeći još uvijek narodnooslobodilački, a ne revolucionarno-socijalistički program.¹⁶ Svi ti uspjesi, bilo na vojnom ili političkom planu, nisu ostali nezapaženi od strane njemačkih okupatora koji su ovakav preokret smatrali vrlo alarmantnim. Hitler je ocijenio kako je ugrožen cjelokupni njemački okupacijski sistem na području Jugoslavije i izdao upute o „konačnom uništenju komunističkog otpora“.¹⁷ U teškim zimskim uvjetima tijekom siječnja 1943. njemačko vojno rukovodstvo započelo je pokretanje napadne operacije Weiss s ciljem brzog uništenja partizanskih snaga. Međutim, zastoj u određenim dijelovima operacije uzrokovan otporom partizanskih snaga rezultirao je relativnim neuspjehom postojeće akcije te pokretanjem nove operacije uništenja kodnog imena Schwarz.¹⁸ U bitkama na Neretvi i Sutjesci partizanske su snage pretrpjele goleme gubitke, ali unatoč svemu ponovno su uspjele zaposjesti svoja područja i relativno se brzo oporavili. Pogledamo li razdoblje u kojem su se prethodni događaji odvijali, možemo reći da je 1943. godina uistinu bila prijelomna, kako za sami ishod rata, tako i za opće stanje na ovom prostoru. Bila je to, između ostaloga, godina kapitulacije Italije i odlučujućeg jačanja partizanskog

¹³ U skladu s njegovim naredbama hrvatsko komunističko vodstvo od sredine srpnja 1941. upućuje svoje najbolje organizatore na sela, u brdovite krajeve, od kud započinju opću pobunu i gerilski rat. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 280.

¹⁴ Tijekom ljeta, u velikoj ofenzivi, glavnina partizanskih snaga iz jugoistočnih dijelova BiH napreduje prema sjeverozapadnoj Bosni i središnjoj Hrvatskoj. Strateški važan Prozor zauzet je polovicom srpnja, a ubrzo su zauzeti Gornji Vakuf, Tomislavgrad, Šujica, Livno, Posušje i neki drugi gradovi. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 297.

¹⁵ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 256.

¹⁶ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 299.

¹⁷ Isto, 305.

¹⁸ Među njemačkim saveznicima našle su se i znatne četničke i ustaške snage, boreći se rame uz rame protiv partizanskih neprijatelja. Isto, 305.

pokreta čije snage od tada preuzimaju inicijativu na ratištu.¹⁹ Stanovništvo se u sve većem broju priklanja partizanskoj strani, a saveznici ulaze u završnu fazu davanja potpore Narodnooslobodilačkom pokretu (dalje: NOP). Događaji s kraja 1943. naveli su Britance na promjenu dotadašnje politike, na veću usmjerenost ka partizanima i na konačno marginaliziranje četnika.

2. JAČANJE NOV-A I USPOSTAVA NOVE VLASTI

Od jeseni 1943. godine oslobodilačka borba na hrvatskom prostoru sve više jača i uglavnom bilježi samo uspjehe. Broj pripadnika partizanskih jedinica stalno je u porastu, a uspjesi NOP-a zahtijevali su nove organizacijske oblike.²⁰ Situacija na terenu je također dodatno pridonosila jačanju partizanske strane. Jedinice NOVJ-a polako su preuzimale inicijativu i počele sa zauzimanjem većih gradova.²¹ Taj stalni porast NOP-a, u vidu vojnih pobjeda i širenja teritorija pod njihovom kontrolom, navodio je partizansko rukovodstvo da potkraj studenoga 1943. godine sazove AVNOJ na drugo zasjedanje u Jajcu.²² Odlučeno je da se AVNOJ proglasi vrhovnim zakonodavnim i izvršnim predstavničkim tijelom naroda Jugoslavije, a doneseno je i niz odluka ustavnog i političkog karaktera.²³ Jugoslavenska država koja se postepeno obnavljala u antifašističkoj borbi od tada dobiva naziv Demokratska Federativna Jugoslavija.²⁴ Konačna promjena odnosa saveznika prema NOP-u i međunarodna afirmacija partizanskog pokreta ugledala je svjetlo dana na Teheranskoj konferenciji koja se poklopila sa drugim zasjedanjem AVNOJ-a u Jajcu. S općeg gledišta, sastanak saveznika u Teheranu označio je završnu etapu ratovanja i najavio

¹⁹ Na vijest o kapitulaciji Italije partizanske su jedinice oslobodile veći dio Dalmacije sa Splitom i svim otocima, veći dio Istre i Primorja. Isto, 318.

²⁰ Od 7000 pripadnika izbrojenih 1941. i 25 000 godine 1942., taj se broj popeo do 100 000 potkraj 1943. i 150 000 godinu dana kasnije. Također, već u prvoj polovini listopada formirane su Devetnaesta i Dvadeseta (dalmatinska) divizija, dok je Deveta obnovljena. Još u svibnju formiran je Prvi slavonski korpus, dok je početkom 1944. osnovan Deseti (zagrebački) korpus koji je do kraja rata imao značajnu ulogu u borbama na sjeverozapadu Hrvatske. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 322-323.

²¹ Tako su potkraj rujna oslobođene Varaždinske Toplice, početkom listopada čak i Tuzla. Mjesec dana kasnije nakratko je zauzeta i Virovitica, a potom i Koprivnica. Partizani su djelovali i na širem zagrebačkom području gdje su također zauzimali pojedina mjesta. Isto, 324.

²² MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 257.

²³ Potvrđena je pripadnost partizanskog pokreta antifašističkoj koaliciji uz naglašenu daljnju borbu protiv nacizma i fašizma. Potvrđeno je federativno uređenje Jugoslavije koju će sačinjavati šest ravnopravnih republika. Ustoličen je izvršni organ NKOJ (Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije) koji je imao ovlasti privremene vlade. Također, izbjegličkoj vladi oduzeto je pravo da predstavlja zemlju, a kralju je zabranjen povratak u domovinu. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 326.

²⁴ MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 257.

budući proces intenzivnog političkog dogovaranja i nadmetanja sila oko rješavanja odnosa među državama i balansiranju međusobnih interesa. Na sastanku koji je trajao od 29. studenog do 1. prosinca 1943. saveznici su se dogovorili da će obnoviti Jugoslaviju u potpunoj teritorijalnoj cjelovitosti, a da će se njezine zapadne granice utvrditi nakon rata.²⁵ No unatoč promjeni odnosa saveznika prema NOP-u oni ga i dalje nisu politički priznavali, već su smatrali kralja, odnosno izbjegličku vladu, glavnim nositeljima kontinuiteta jugoslavenske države. U takvoj situaciji Britanci su nakon Teherana bili prinuđeni promijeniti strategiju odnosa te pronaći rješenje za sklapanje sporazuma s partizanima prezentirajući svoju novu kompromisnu politiku.²⁶ Njihov plan ušao je u završnu fazu krajem svibnja 1944. godine kada se napokon krenulo u samu realizaciju i stvaranje zajedničke vlade kralja Petra i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije. Za to vrijeme NOVJ, potpomognuta savezničkim snagama, postiže odlučujuće uspjehe na terenu i ulazi u završnu fazu oslobađanja teritorija.²⁷ Izbjeglička vlada svjesna svojih slabosti i uspjeha suprotne strane radi odlučujući iskorak i pristaje na kompromisno rješenje. Glavnim čovjekom za provođenje nove britanske politike u Jugoslaviji imenovan je nekadašnji ban Banovine Hrvatske Ivan Šubašić. Sada je sve bio spremno za dugo očekivane pregovore koji su se odveli 14. lipnja na otoku Visu. Trodnevno raspravljanje okončano je tzv. Prvim sporazumom Tito-Šubašić nastalim prema nacrtu kojeg je predložio NKOJ.²⁸ Novim pregovorima između Tite i Šubašića koji su početkom studenog rezultirali Beogradskim sporazumom zaključeno je osnivanje jedinstvene jugoslavenske vlade.²⁹ Kako se vlast polako konstituirala unutar političkih konstrukcija, usporedno je tekao proces sveobuhvatnijih oslobodilačkih akcija hrvatskih partizana. Krenulo se s osvajanjem srednjodalmatinskih otoka i općenito prostora Dalmacije, da bi se kasnije djelovanjem velikih

²⁵ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 36.

²⁶ Inicijativu za ovu politiku dao je predsjednik engleske vlade Winston Churchill, a težila je povezivanju izbjegličkih političara i NOP-a u vidu stvaranja zajedničke vlade. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 260.

²⁷ U dogovoru s Glavnim štabom Hrvatske, savezničko je zrakoplovstvo još od studenog 1943. krenulo s bombardiranjem jedinica NDH i Trećeg Reicha na području Hrvatskog primorja, da bi u veljači 1944. nastavili istim intenzitetom ciljajući gradove pod njihovom kontrolom. Među žrtvama napada našao se Zagreb, ali i neki drugi gradovi u sjevernijim dijelovima Hrvatske. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 329.

²⁸ Šubašić se ovom prilikom obvezao da će sastaviti vladu s onim političarima koji se nisu kompromitirali djelovanjem protiv NOP-a, da će vlada pomoći partizanskoj vojsci u njenim akcijama te da će priznati sve tekovine NOB-a, prvenstveno odluke donesene na zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 263.

²⁹ Dogovorena je uspostava namjesništva na kojeg je kralj Petar trebao prenijeti kraljevske ovlasti i koje bi od tada trebalo djelovati u domeni međunarodnog predstavljanja. Odlučeno je također da se kralj neće moći vratiti u Jugoslaviju sve do konačne odluke naroda. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*

vojnih formacija moglo omogućiti konačno oslobođenje i ujedinjenje zemlje.³⁰ Završne operacije započele su napadom Četvrte armije partizanske vojske prema Lici i Hrvatskom primorju gdje je šire područje oko Rijeke vrlo brzo oslobođeno.³¹ Daljnjim napredovanjem Druge i Treće armije³² partizani su polako okruživali osvojeni teritorij, a cjelokupna operacija završena je osvajanjem Zagreba 8. svibnja 1945. godine. Federalizacija Jugoslavije od tada ulazi u finalnu fazu te se na trećem zasjedanju ZAVNOH-a 8. i 9. svibnja 1944. ponovno naglašava jednakost naroda, ovog puta hrvatskog i srpskog unutar Hrvatske kao jedne od federalnih jedinica.³³ Cijela priča dobila je svoj epilog 7. ožujka 1945. konačnim formiranjem jedinstvene jugoslavenske vlade sastavljene od predstavnika NKOJ-a i izbjegličke kraljevske vlade.³⁴ Odmah po formiranju zajedničke vlade obnovljena Jugoslavija dobila je međunarodno priznanje od velikih antifašističkih sila osiguravši si put prema učvršćivanju vlasti. Kako je teklo već spomenuto konstituiranje komunističke vlasti sve je više izlazio na vidjelo njezin pravi karakter. Komunistička partija polako je stjecala kontrolu nad cjelokupnim društvenim i političkim životom u zemlji, a načela dobrovoljnosti i demokracije ubrzo su ustupila mjesto represiji i teror. Uslijedilo je dugotrajno razdoblje zabrana, progona, internacija te ubojstava, o čemu će u daljnjem tekstu biti više riječi.

3. PRVA POSLIJERATNA STRADANJA HRV. STANOVNIŠTVA: KRIŽNI PUT

Među najvećim tragedijama hrvatskog naroda tijekom razdoblja 20. st. zasigurno spadaju brojne civilne i vojne žrtve Bleiburga i Križnog puta. Posljednjih dana Drugog svjetskog rata došlo je do povlačenja velikog broja pripadnika oružanih snaga NDH, ali i civila koji su ih samoinicijativno slijedili obuzeti strahom od komunista i njihove represije. Tada je, sredinom svibnja 1945., započeo masovni krvavi poratni obračun komunističkih vlasti jugoslavenske države

³⁰ 18. listopada oslobođen je Dubrovnik kojeg su branili Nijemci I ustaškodomobranske jedinice; osam dana kasnije Split, a zatim i Zadar i Šibenik. Početkom prosinca u partizanske ruke pada i Knin, čime je oslobađanje Dalmacije bilo završeno. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 346.

³¹ U isto su vrijeme oslobađani i kvarnerski otoci, prvo Rab i Krk, a potom Cres i Lošinj. Od tamo su se prebacili u Istru te nastavili napredovati prema jugoslavensko-talijanskoj granici i Trstu. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 347.

³² Druga armija je, oslobodivši Sarajevo, krenula pravcem Banjaluke prema Karlovcu i Novom Mestu, a sam Karlovac je oslobođen 7. svibnja. Treća armija je djelovala desnim krilom, oslobodila Osijek te krenula prema sjeverozapadu. Isto, 181.

³³ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 37.

³⁴ Na čelu vlade bio je Josip Broz Tito, Ivan Šubašić obnašao je ulogu ministra vanjskih poslova, a potpredsjednici su bili Edvard Kardelj i Milan Grol. MATKOVIĆ, *Povijest Jugoslavije*, 268.

sa zarobljenim hrvatskim vojnicima i civilima, ali i s velikim brojem komunistima nepoželjnih osoba. Novi ljudski gubitci svjedočili su karakteru samog režima te najavlјivali dugotraјni period stradanja i patnje hrvatskog naroda.

3.1. Povlačenje prema austrijskoј granici

Događaji i okolnosti koji su prethodili i neposredno uzrokovali raspad NDH, među kojima se ističu neorganiziranost i potpuno rasulo vladajućih struktura, uvodili su nas u novo kaotično razbolje naše povijesti. NDH se urušavala zajedno sa svojim nacističkim saveznikom, a spas od već definiranog poraza bio je nemoguć. U takvoj bezizlaznoj situaciji pred hrvatskom vojskom stavljene su dvije mogućnosti: mogli su ostati na ovom prostoru i nastaviti s gerilskim borbama, ili se povući prema zapadu i dočekati kapitulaciju pred Englezima i Amerikancima.³⁵ Kako je opcija ratovanja bila teško ostvariva zbog mnogih faktora pripadnici oružanih snaga NDH praćeni velikim brojem civila krenuli su na povlačenje prema austrijskoј granici namjeravajući se predati vojsci zapadnih saveznika. Kapitulacijom Njemačke Pavelić preuzima zapovjedništvo nad oružanim snagama NDH te ubrzo u Rogaškoј Slatini saziva sastanak Glavnog stana kojim je odlučeno da će vojska NDH kapitulirati jedino pred britanskim i američkim trupama.³⁶ Tih su se dana mase civilnog pučanstva i vojske slijevale sa svih strana prema Zagrebu i sjevernim predjelima te nastavljale put prema austrijskoј granici.³⁷ U noći s 5. na 6. svibnja sve jedinice Oružanih snaga NDH dobile su naredbu da se povuku prema Celju, a sam put se odvijao u tri pravca.³⁸ O tim prvim danima povlačenja postoje razna svjedočanstva brojnih sudionika kojima su nastojali dočarati težinu same situacije koja je zadesila hrvatski narod i obilježila našu povijest.³⁹ Normalnu sliku zagrebačke zbilje zamijenila je ona u kojoj su se kolone ljudi, među kojima i djece, ranjenih, ali i

³⁵ BELJO, *YU-genocid: Bleiburg, Križni put*, 31.

³⁶ Bio je to Pavelićev posljednji čin kao poglavnika nakon čega napušta svoje suradnike i vojsku te odlazi do unaprijed pripremljenog pribježišta u sjeverozapadnoj Austriji, unutar američke zone utjecaja. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008*, 351.

³⁷ Napuštajući Zagreb, 6. svibnja 1945. kolone hrvatske vojske i civilnog pučanstva postajale su sve veće, dosegnuvši, po nekim procjenama, broj od 300 000. BELJO, *YU-genocid: Bleiburg i križni put*, 31.

³⁸ Najveća kolona išla je iz Zagreba preko Novih Dvora i Rogaške Slatine, druga kolona pravcem Samobor-Brežice-Zidani Most-dolina Savinje-Celje, i treća iz sjeverne Hrvatske preko Varaždina, Ivanca, Đurmanca i Rogateca. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008*, 352.

³⁹ Ante Beljo u svojoj knjizi „YU-genocid“ donosi niz svjedočanstva među kojima se, za ovaj početni period, ističu ona Vinka Nikolića, hrvatskog književnika i publicista, koji se također našao među masom ljudi koji su se povlačili iz zemlje.

bolesnih, upućivale na katastrofalno dugi put, propješačivši kilometre i kilometre udaljenosti.⁴⁰ Jugoslavenska vojska u to je vrijeme ostvarivala svoj prvotni cilj koji se sastojao u stratezijskom okruživanju sjeverozapadnih dijelova države i provođenju razoružavanja protivničke vojske. Nakon četverodnevnog mukotrpnog povlačenja, kaotična kolona oružanih snaga NDH i civila postupno je pristizala do Celja.⁴¹ Tamo su 9. svibnja hrvatski generali postigli sporazum s lokalnim partizanskim vojnim i civilnim vlastima o slobodnom prolazu povorke prema sjeverozapadu Slovenije, ali se partizanska strana toga na kraju nije pridržala.⁴² Glavnina oružanih snaga NDH nakon Celja krenula je prema Dravogradu u nadi da će se prelaskom Dravogradskog mosta naći na najbližem putu prema Austriji. Prilična dezorganizacija i razne prepreke uzrokovale su sporo napredovanje vojske i umorom svladanih civila koji su sve više posustajali i omogućavali JA da u potpunosti stegne obruč. Znatno dio hrvatske kolone u Dravograd je stigao 11. svibnja, a nekoliko dana kasnije upućena je kratka Predstavka Glavaru Američke Misije za Štajersku, Korušku i Gorenjsku, kojom se – pozivajući se na međunarodne zakone i običaje kulturnog svijeta – tražila zaštita od Crvenog križa i predaja hrvatskog naroda zapadnim saveznicima.⁴³ Sama predstavka nije imala nikakvog učinka, jer su istog dana započeli žestoki oružani okršaji između jugoslavenske vojske i ustaških jedinica. Naime partizanska je vojska, učvrstivši se na dravskim mostovima i okolnom prostoru, uputila 12. svibnja ultimatum hrvatskim postrojbama i civilima očekujući od njih da se predaju sljedećeg dana do 10 sati.⁴⁴ Pristizanjem šest divizija Treće armije i dijelova Prve armije partizani su brojem vojnika i naoružanjem nadjačali vidno slabije snage NDH te im nisu nigdje dopuštali miran prolaz. Prvotni manji okršaji vodili su se na raznim lokacijama, no pravi sukob započeo je napadom odabranih ustaških jedinica na Dravograd s ciljem stvaranja mostobrana koji bi ih preko Drave prebacio dalje prema austrijskoj granici. Usporedno s borbama u dolinama rijeka Mislinje i Pake odvijalo se prvo osvetničko ubijanje velikog broja ustaških zarobljenika.⁴⁵ Nakon više bezuspješnih pokušaja proboja na dravogradskom području, dio hrvatskih postrojbi na čelu s generalom Rafaelom Bobanom uspijeva razbiti okruženje na prostoru zapadno od

⁴⁰ BELJO, *YU-genocid*, 52.-53.

⁴¹ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 353.

⁴² Slovenske partizanske postrojbe već su 9. svibnja ušle u Maribor, dok je 10. svibnja došla i 51. divizija Treće armije i na taj način presjekla mariborski smjer povlačenja hrvatskih kolona. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 221.

⁴³ U brojkama je to bilo otprilike 200 000 hrvatskih vojnika i oko pola milijuna hrvatskog naroda te 15 000 vojnika i oko 20 000 izbjeglica iz Crne Gore. Bila je to procjena britanskih zrakoplovnih izviđanja. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 221.

⁴⁴ Isto, 222.

⁴⁵ U dvodnevним borbama poginulo je, prema partizanskim izvorima, oko 3000 pripadnika vojske NDH, dok je 17. divizija zarobila oko 11 000. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 358.

Dravograda te 14. svibnja prijeći austrijsku granicu i stacionirati se na polju kod Pliberka (Bleiburga) gdje ih je čekala britanska vojska.⁴⁶ Nekoliko desetaka tisuća hrvatskih civila i vojnika uspjelo je prijeći u druge dijelove Austrije, no glavnina ih je ipak ostala u okruženju jugoslavenske vojske na prostoru Slovenije.⁴⁷ Uslijedilo je masovno obračunavanje s nizom raspršenih grupacija hrvatskih vojnika i civila na ovom području, dok su Britanci 15. svibnja započeli s izručivanjima s bleiburškog polja, ali i drugih prostora Koruške koji su bili pod njihovom integracijom.

3.2. Britansko izručenje hrvatskih vojnika i civila

O samom kontekstu bleiburških stradanja veliki se značaj pridavao Britancima i njihovoj odluci o izručivanju hrvatskih vojnika i civila jugoslavenskim vlastima. Pri razmatranju britanske odluke odlučujuće se težište stavljalo na kratke pregovore koji su se 15. svibnja održali u bleiburškom dvorcu Thurn-Valassina i time prijelomno utjecali na sudbinu hrvatskog naroda.⁴⁸ Prema jednom zapisu pukovnika Crljena, general Herenčić započeo je razgovor s Britancima tražeći od njih potpunu zaštitu nakon predaje, na što oni nisu pristali govoreći da bi s njima „trebalo postupati kao s ilegalnim bandama“, jer su „po ugovoru o primirju trebali već prije osam dana položiti oružje pred partizanskim jedinicama“. ⁴⁹ Brigadir Scott u isto je vrijeme srdačno dočekao partizanske delegate, suočio ih s ustaškim predstavnicima te ih zamolio da im izdiktiraju svoje uvjete kapitulacije. Kroz već spomenuto svjedočenje Danijela Crljena saznajemo da su partizani dali rok od 1 sat i 20 minuta do konačne predaje čitave vojske, usput govoreći kako će se „prema zarobljenicima poštovati ratna pravila“ te da će „krivci biti izvedeni pred ratni sud.“ ⁵⁰ Pokušavajući iznuditi barem produljenje roka za predaju, ustaški delegati se, suočeni s porazom, povlače i kreću u obavješćavanje svojih trupa o uvjetima kapitulacije. Vratimo se sada na političku i moralnu kompleksnost britanske odluke u izručenju. Naime, među raznim krugovima ljudi kružilo je mišljenje kako je odluka sama po sebi bila prepuštena ingerenciji i trenutnoj prosudbi britanske vojske⁵¹, točnije njezinih generala, no cijela pozadina mnogo je složenija. Uzmemo li u obzir

⁴⁶ Dočekale su ih postrojbe iz 38. brigade *Petog korpusa Osme Savezničke armije*, pod zapovjedništvom britanskog generala Patrica Scotta. JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, 50.

⁴⁷ JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 222.

⁴⁸ Tamo su se generali Herenčić i Servatzy, zajedno s pukovnikom Crljenom, sastali s britanskim brigadirom Patrickom Scottom, predstavnikom štaba Petog korpusa. GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 361.

⁴⁹ BELJO, *YU-genocid*, 98.

⁵⁰ Isto, 101.

⁵¹ JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 223.

činjenicu da je Velika Britanija i prije pokazivala interes za ovo područje i miješala se u unutrašnjopolitičke prilike jugoslavenske države, postavlja se pitanje je li britanski politički vrh stajao iza spomenutih događaja.⁵² Britanci su bili poznati po svojim političkim zaokretima i kontradiktornim odlukama, uvijek djelujući po koncepciji kojoj je osnovna svrha bila na najbolji način zastupati britanske nacionalne interese.⁵³ Sukladno tome postaje nam kristalno jasno kako konačna odluka o izručenju nije donesena temeljem nečije samostalne presude, već se radilo o odluci koja je stigla iz najvišeg vrha, ostavljajući nam prostora da vjerujemo kako je možda u pitanju bila i neka vrsta dogovora između britanskih i jugoslavenskih vlasti. U kasnim poslijepodnevima 15. svibnja vojska NDH obavljala je svoj posljednji čin – skupnu predaju pred partizanima.⁵⁴ Prije isteka roka dio ustaških veterana u manjim se grupama odmetnuo u obližnje planinske šume i dalje prema Austriji⁵⁵, dok se glavnina vojske i civila nije uspjela probiti niti do austrijske granice. Tako demoralizirani situacijom, gladni i iscrpljeni, u grupama su se predavali partizanskim jedinicama koje su ih onda otpremale na razne lokacije.

3.3. Marševi smrti

Komunistička vlast provodila je mnoga zlodjela protiv čovječnosti, a među gorima našla su se i ona s jugoslavenskih marševa smrti. Sam prostor kretanja u sklopu Križnog puta svjedoči o brojnim pravcima najviše zgusnutim na području Slovenije i Hrvatske, a koji su se protezali sve do Rumunjske i Makedonije.⁵⁶ Postupak prema zarobljenicima u početku je, barem pred Britancima, bio korektan, ali s približavanjem Mariboru i Celju počelo se s raznim maltretiranjima, pljačkom, pa i ubojstvima, dok masovnih likvidacija još nije bilo.⁵⁷ Dolaskom u Maribor i Celje oficiri OZNE izvršili su prvu selekciju zarobljenika čime je započela prva etapa Križnog puta koja je obuhvaćala

⁵² Pokazalo se kako je bitnu ulogu u provođenju odluke u izručenju odigrao Harold Macmillan, tadašnji britanski ministar rezident zadužen za Sredozemlje, kojeg je na to mjesto postavio tko drugi nego Winston Churchill. Isto, 224.

⁵³ Na te britanske odluke utjecali su različiti čimbenici – od međunarodnog položaja koji je postajao sve slabiji, do niza previranja unutar vlastite strukture vlasti. Osim niza globalnih i lokalnih problema, odnos Velike Britanije i Jugoslavije bitno je određen i teritorijalno-graničnim problemima oko Italije i Austrije. Isto, 224-225.

⁵⁴ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 363.

⁵⁵ Bili su to pripadnici Crne legije, Ustaške obrane i Poglavnikova tjelesnog sdruga, a pridružio im se i veći broj viših ustaških dužnosnika. Neki su se spasili i domogli života u emigraciji, neki su pohvatani i pobijeni, a oni najspretniji probili su se u Jugoslaviju, do Hrvatske i Bosne, od kud su stvarali jezgre križarskog pokreta. Isto, 363.

⁵⁶ JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, 62.

⁵⁷ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 364.

i prva kategorizirana ubojstva.⁵⁸ Velika većina zarobljenika otpremana je u dugim kolonama prema Hrvatskoj. Hrvate koji su se povlačili pred partizanima Ante Beljo podijelio je u četiri kategorije, a velik broj njih dijelio je istu sudbinu – postrojeni u kolone smrti koračali su u svoju smrt.⁵⁹ Zato naziv Križni put predstavlja sasvim vjerodostojnu metaforu za stravične marševe gladnih i žednih zarobljenika, marševe duge i više od tisuću kilometara koje mnogi nisu fizički mogli izdržati, ili su pak postajali žrtve brojnih likvidacija komunističkog režima. O marševima smrti, odnosno Križnom putu hrvatskog naroda također postoje brojna svjedočanstva preživjelih sudionika, a ovdje ćemo se osvrnuti na ono Josipa Hećimovića koji je svoju kalvariju opisao u knjizi uspomena pod nazivom „U Titovim marševima smrti i koncentracionim logorima“. Deportacijom u Sloveniju započeo je svoj križni put opisujući sva mjesta i strahote s kojima se suočio kako on sam, tako i ostali zarobljenici.⁶⁰ Važan aspekt njegovih svjedočenja bili su zasigurno i logori, o kojima se u raznim memoarskim literaturama posvećivalo premalo pažnje te se stjecao dojam kako se zapravo ni nije radilo o pravim logorima, već o improviziranim mjestima zatočenja.⁶¹

3.4. Gubitci u brojkama

Što se tiče brojčanih procjena o žrtvama bleiburške tragedije ne možemo iznijeti točne podatke, pogotovo ako uzmemo u obzir sustavna preuveličavanja političke emigracije ili pak prešućivanja od strane jugoslavenske vlasti. Vladimir Žerjavić u svojim demografsko-statističkim radovima iznosi brojku od 116 000 pripadnika oružanih snaga NDH koji su u svibnju 1945. krenuli na povlačenje iz Zagreba.⁶² Ta se vojska ubrzo raspala te je svaka grupa dočekala različitu sudbinu.

⁵⁸ OZNA ili Odijeljenje za zaštitu naroda bila je jugoslavenska sigurnosno-obavještajna organizacija nastala odlukom J. Broza Tite 13.V.1944.; prikupljala je obavještajne podatke, borila se protiv špijunaže i petokolonskih djelatnosti te sudjelovala u političkim progonima.

⁵⁹ Kategorije su bile: 1. oni koje su zarobili partizani prije dolaska u englesku zonu; 2. oni koje su na granici engleske zone razoružali Englezi i partizani, pa ih vratili preko Dravograda; 3. oni koji su prešli englesku zonu, bili razoružani i stavljeni u savezničke zarobljeničke logore; 4. oni koji su otišli u šume i našli se nakon dugih pješaćenja u izbjegličkim logorima diljem Europe, od kojih su mnogi izgubili život, a oni preživjeli emigrirali u prekomorske zemlje. BELJO, *YU-genocid*, 131.

⁶⁰ Među brojnim nehumanim djelima koja se mogu izdvojiti, dotaknut ćemo se onoga s početka njihova puta, a riječ je o tzv. posebnom partizanskom postupku. Na području kod rijeke Save partizani su ih svrstali u redove po deset ljudi, skinuli ih te svezali ruke žicom. Zatim su im naradili da krenu prema provaliji i počeli pucati. One koji su bili ranjeni ubili bi ili zaklali, a sve preživjele su povukli u provaliju, gdje su padali na leševe. BELJO, *YU-genocid*, 141

⁶¹ Koncentracijski logori bili su postavljeni po cijeloj Hrvatskoj. U Zagrebu ih je bilo pet, a nalazili su se još u Sisku, Krndiji, Koprivnici, Voćinu, Tenju (kraj Osijeka), Valpovu, Apatinu, Zemunu, Batajnicu, Hrvatskoj Mitrovici, Varažinu te mnogi drugi manji logori diljem Hrvatske. BELJO, *YU-genocid*, 142.

⁶² GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 366.

Neki su dezertirali ili se predali partizanima, a masovno se ginulo i u borbama do Dravograda i Poljane. Dio vojske koji se predao na Bleiburgu i nekim drugim lokacijama bio je odveden u zarobljeničke logore gdje se selekcijom odlučivalo tko će biti likvidiran bez suđenja, a tko otpremljen na Križni put. Teško je utvrditi koliko je bilo žrtava na svakoj od pojedinih etapa, ali i govoriti o nekom sveopćem broju. Žerjavićeva istraživanja donose nam najpouzdanije podatke za Jugoslaviju i pojedine republike. Po njegovoj procjeni bilo je 50 000 smaknutih pripadnika Oružanih snaga NDH i civila vezanih za sam Bleiburg ali i kasnije marševe smrti.⁶³ Danas također raspoložemo i s osnovnim podacima o postojanju preko tisuću masovnih grobišta, od kojih je tek desetak istraženo u cijelosti ili djelomično. Procjenjuje se da se u svakom od većih grobišta – šumi Tezno kod Maribora, Kočevskom Rogu, Maceljskoj šumi itd. – nalazi po nekoliko desetaka tisuća žrtava koje je jugoslavenska vojska u poraću likvidirala uglavnom bez vođenja ikakve evidencije.⁶⁴ Iako se u javnim glasilima jugoslavenske vlasti o tragičnim aspektima događaja na Bleiburgu i Križnom putu nije ništa znalo, a sama vlast je sustavno nastojala skrivati zločine, duge kolone zarobljenika koje su u kasno proljeće 1945. prolazile sjevernom Hrvatskom nisu mogle ostati tajna.⁶⁵ Ukazom o pomilovanju i amnestiji donesenom od strane AVNOJ-a 3. kolovoza 1945. konačno je završila dugotrajna kalvarija preostalih preživjelih zarobljenika.⁶⁶ Time je de facto završilo razdoblje Križnog puta, ali politička represija nastavljala se i u narednim godinama, pronalazeći nove protivnike s kojima se nastojala obračunati.

4. POBUNA PROTIV NOVE VLASTI: KRIŽARI

Uvodeći jednopartijski sistem po uzoru na onaj Staljinov, komunisti učvršćuju svoju vlast i kreću u politički obračun sa svima onima koji su otvoreno ili prikriveno djelovali kontra njihovih načela. Stvorivši sve temeljne postavke za konačno i potpuno preuzimanje vlasti, KPJ se, osim političkih stranki i Crkve, morala nositi i sa sve većim otporom gerile koja je djelovala pod imenom križari. Bili su to bivši pripadnici Oružanih snaga NDH, prije svega ustaše, koji su se borili protiv jugoslavenske komunističke vlasti radi obnove hrvatske države. Protukomunizam,

⁶³ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 45.

⁶⁴ JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, 63.

⁶⁵ Jedan događaj koji može posvjedočiti skrivanju vlastitih zločina bio je onaj u Bačkim Jarcima u Vojvodini. Prema svjedočenju Josipa Hećimovića partizani su minirali i zapalili rovove u koje su bacali mrtva tijela zarobljenika i na taj način zataškali svoj zločin. BELJO, *YU-genocid*, 151.

⁶⁶ GOLDSTEIN, *Hrvatska 1918.-2008.*, 368.

protujugoslavenstvo i samostalna država Hrvatska motivirali su ih da nastave oružano djelovanje protiv vladajućih konstrukcija. Osim želje za obnovom vlastite države, neke križarske skupine započele su svoju aktivnost i zbog svojevrsnog straha od osвете ratnog pobjednika.⁶⁷ Ipak, bez obzira na ta dva potpuno različita motiva njihove borbe, obje strane na kraju su djelovale za ostvarenje zajedničkih ciljeva. Nastupajući s geslima „Za Hrvatsku i Krista – protiv komunista“, „Za Krista – protiv komunista“ i „Slava Kristu – smrt komunistu“, naglašavali su svoju borbu protiv bezbožnih protivnika.⁶⁸ Iako su se pozivali na religiju i ona im je bila bitna sastavnica, nisu spadali u skupinu vjerskih pokreta. Križari nisu bili jedinstveni vojni pokret, već su se sastojali od više nepovezanih skupina, bez pravih zapovjednika i političkog vodstva.⁶⁹ Bile su to skupine koje su brojale od pet do deset članova, aktivno djelujući isključivo na selu u vidu raznih manjih pothvata.⁷⁰ Presretanjem pojedinaca, povremenim prekidima prometa i prepadima na zadruge i privatne kuće, križari su godinama nakon rata stvarali uvjete za izvanredno stanje. Njihova najjača aktivnost zabilježena je neposredno nakon vojnog poraza 1945. kada su započeli sređivati svoje redove, međusobno se povezivati i organizirati uporišta. Tijekom razdoblja 1946. zabilježen je njihov sve veći otpor što je nagnalo vlast da se odlučnije uhvati u koštac s križarskim problemom.⁷¹ Još tijekom zime 1947. započela je „jaka kampanja“ za uništavanje križarskih skupina, nakon koje se većina njih raspala ili se borila za puko preživljavanje. Zadnje akcije križara zabilježene su 1952., kada je i osnovana zadnja skupina.⁷² Što se tiče brojnosti križara moguće je utvrditi samo njihov približan broj. Ima više procjena, a pouzdanih podataka vrlo malo. Prema izračunima same Udbe do 1. srpnja 1948. u Hrvatskoj je bilo 3 688 gerilaca križara.⁷³ Ako tom broju dodamo još i prirast gerilaca od 1948. do 1950., približan ukupan broj svih sudionika oružane borbe u Hrvatskoj

⁶⁷ Zbog straha pred drastičnim kaznama mnogi su se sklanjali u šume ili se skivali po skloništima čekajući da se stanje ne smiri. Alternativa bježanja bila je bolja od realnosti, jer ih je, kako je to zapisao preživjeli križar Marinko Polić, „u rodnom selu čekala smrt od domaćih partizana“. Isto, 203.

⁶⁸ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 132.

⁶⁹ U udbinim dokumentima često su se prozivali haesesovci i kler pod optužbom da su ne samo pomagali križarima, već i bili organizatori samog pokreta. Iako su te ocjene bile čisti izraz Udbinog djelovanja u kompromitiranju svojih protivnika, ne smije se zanemariti činjenica da su mnogi križari u kombiniranom nastupu Pavelića i Mačeka zaista vidjeli najbolje rješenje. Isto, 198.

⁷⁰ Bilo je to vrijeme apsolutne prevlasti seoskog i poljoprivrednog stanovništva u socijalnoj strukturi Hrvatske, ali i jedan od glavnih razloga zašto su križari odabrali baš selo kao bazu svog pokreta. Presudna je bila mogućnost da sela ponude skrovišta i opskrbu, što hrvatski gradovi u vremenu poratne oskudice nipošto nisu mogli. Isto, 18

⁷¹ U 1946. križari su ojačali gotovo u svim dijelovima sjeverne Hrvatske, dok je njihova moć u južnoj Hrvatskoj sve više opadala. Bilo ih je nešto više na području Gospića, Ogulina, Otočca te pograničnih dijelova Sjeverne Dalmacije. Isto, 218.

⁷² Bio je to posljednja skupina Ante Kukavčića, osnovana u Feričancima pokraj Našica. Isto, 230.

⁷³ U taj broj uključeni su aktivni i pasivni gerilci, tzv. „bunkeraši“ i pomagači, ali i malobrojni četnici. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 131.

može se procijeniti na 3 500 do 4 000. Osim brojčanih procjena križara, Sekretarijat unutrašnjih poslova (SUP) izradio je sustavnije podatke o akcijama i ubojstvima koje je provodila ova skupina na području Hrvatske.⁷⁴ Među stradalima našli su se i pripadnici UDBE i KNOJ-a, ali i policajci i drugi aktivisti, uglavnom članovi KP-a koji su izravno sudjelovali u borbama.⁷⁵

4.1. Križari i obavještajne službe Velike Britanije i SAD-a

Na razini međunarodne potpore postojale su špekulacije o suradnji vodstva NDH u emigraciji i križara s američkim i engleskim obavještajnim službama. Nagađanja su se na kraju pokazala točnima, ponovno potvrdivši orijentiranost vodećih sila prema ovom prostoru. Svaka od strana nastojala je iskoristiti slabosti one druge kako bi ostvarila svoje dugoročne ciljeve. Tako su Britanci zajedno s Amerikancima zahtijevali od ustaškog vodstva da ih obavještavaju o korisnim informacijama vojnog i gospodarskog značaja, dok bi ih oni zauzvrat opskrbljivali oružjem i ostalim materijalima.⁷⁶ Zanimljivo je spomenuti kako su britanski obavještajci izričito naglašavali kako ne nastupaju u ime svoje vlade, iako je, ako uzmemo u obzir samu prirodu obavještajne djelatnosti, ona morala razrađivati neke varijante dugoročne strategije svojih vrhovnika, a ustaše su očito bili jedan od mogućih oslonaca britanske politike. Upoznati s politikom zapadnih sila u raznim vremenskim periodima, očigledno je kako su saveznički odnosi i s njima povezana pitanja prijateljstva i neprijateljstva gotovo uvijek bili usko vezani s državnim interesima. Bilo je to vrijeme podjele među vodećim silama, zapad je na sve načine nastojao kontrirati istoku, a prostor Jugoslavije doista se mogao smatrati odskočnom daskom u borbi protiv sverastućeg komunizma.⁷⁷ Ustaško je vodstvo s druge strane nastojalo iskoristiti taj zajednički protukomunizam i strah od širenja zone utjecaja SSSR-a za ostvarenje svojih planova – obnovu NDH i rušenje Jugoslavije. Uspostavljanjem veze s ustaškom emigracijom, vodstvo NDH namjeravalo je preuzeti ulogu njihovog političkog i vojnog vrhovnika te ih ujediniti u jedinstveni pokret – Hrvatski narodni otpor

⁷⁴ Prema podacima za 1946. godinu odmetnici su izveli 569 akcija, 205 ubojstava, 71 ranjavanje, 58 maltretiranja, 98 razoružavanja, 298 pljački, 15 paleža i 78 raznih drugih akcija. Isto, 130.

⁷⁵ KNOJ iliti Korpus narodne obrane Jugoslavije osnovan je u kolovozu 1944., a zadaća mu je bila ta da je davao svoje jedinice za izvršenje zadaća OZNE.

⁷⁶ Zanimalo ih je jesu li Hrvati doista bili u stanju podići ustanak i izdržati dovoljno dugo kako bi mogli izvršiti državni udar i doći na vlast. Posebno im je bilo stalo do točnog broja križara, jer je brojnost snaga bila bitna stavka u cijeloj toj priči. Isto, 53.

⁷⁷ RADELIC, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 128.

(dalje: HNO).⁷⁸ Uvjeravali su svoje suborce da nije sve izgubljeno i da još uvijek postoji mogućnost povratka na političku scenu. U borbi protiv boljševizma koji je polako prijetio Europi, Hrvatski narodni otpor imao je plan povezivanja sa svim protukomunističkim snagama koje su priznavale hrvatsku državu, usput računajući i na pomoć velikih zapadnih sila.

4.2. Akcija 10. travnja i operacija Gvardijan

U nizu manjih pothvata križarskih skupina, razdoblje 1947.-1948. godine donosi jednu značajniju akciju hrvatskih križara kojom se nastojao ostvariti početni cilj cjelokupnog pokreta i konačno ostvariti obnova hrvatske države. Riječ je o akciji 10. travanj, a njezin program predviđao je povezivanje svih križarskih skupina s organiziranim vojnim i političkim vodstvom koje bi zatim potaknule masovni ustanak protiv komunista i obnovile NDH. Sama akcija neposredno se odrazila na stanje pokreta otpora u Hrvatskoj, odnosno na potpuni prekid aktivnosti od vodstva HNO-a, ali i drugih križarima bliskih kontakata, potvrdivši krizno razdoblje križarstva i njegov skori nestanak. Cjelokupni plan i djelovanje pokrenuto je u suglasnosti s dr. Antom Pavelićem, a glavni voditelj Božidar Kavran ušao je s prvom skupinom u Hrvatsku 7. lipnja 1947. godine.⁷⁹ Ona je imala zadaću da se poveže sa 1. slavonskim križarskim zadrugom te da organizira privremene smještaje na Bilogori i na Papuku, od kuda bi nastavili daljnje djelovanje. Umjesto dobro organiziranih križara nisu naišli ni na koga te su nakon više od mjesec dana besmjernog lutanja uhvaćeni od strane UDB-e i ubijeni.⁸⁰ UDBA se od samog početka ubacila u tijek akcije, organizirajući operaciju Gvardijan i uhitivši čak 96 sudionika prije no što su poduzeli bilo kakvu akciju.⁸¹ Nekoliko ih je ubijeno tijekom same operacije, a konačnim uhićenjem svih sudionika, uključujući i Božidara Kavrana, UDBA je odlučila prekinuti akciju. Učinkovitim ubacivanjem svojih agenata u vodstvo HNO-a i među križare Udba je zarobila veliki broj dužnosnika i časnika NDH te zadala najveći udarac ustašama u razdoblju tzv. druge emigracije. Osim sudionika akcije vlast se obračunala i s ostalim

⁷⁸ Sam pokret kojemu je glavni cilj bila obnova NDH, započeo je s povezivanjem emigracije s križarima i njihovim ubacivanjem u Hrvatsku. Prema izvješćima Udbe iz 1948. navedeno je kako se potkraj 1946. u Hrvatsku uspjelo prebaciti dvadesetak ustaških terorista, otpremljenih u dvije do tri skupine s područja Austrije. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 92.

⁷⁹ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 116.

⁸⁰ Većina autora se slaže s tezom da je Udba poslala jednog svog suradnika da luta po Papuku ne bi li naletio na križare kojima bi se onda predstavio kao jedan od njihovih. Taj je križar zasigurno odigrao važnu ulogu u hvatanju prve skupine, a kasnije i drugih koje su se ubacivale preko Mađarske. Isto, 117.

⁸¹ Najpoznatiji sudionici bili su: Božidar Kavran, Vjekoslav Blaškov, dr. Vladimir Sabolić, ing. Mimo Rosandić, Julije Špalj, Božidar Petračić, Ivica Gržeta, Ljubo Miloš, Ante Vrbanić... Isto, 120

ljudima u domovini, pokrenuvši veliku istragu i uhitivši oko 200 osumnjičenika. Akcija 10. travnja i Operacija Gvardijan i dalje spadaju među veće zagonetke u novijoj hrvatskoj povijesti, stavljajući naglasak na UDB-u i način na koji je uspjela savršeno prodrijeti u samu organizacijsku strukturu cjelokupnog pothvata.

4.3. Komunistička vlast protiv križara

O ozbiljnosti situacije s kojom su se komunističke vlasti suočavale glede samog križarskog pokreta svjedočimo na sjednici Centralnog Komiteta Komunističke partije Hrvatske od 3. kolovoza 1945. kada je križarima posvećena posebna točka dnevnog reda. Tamo su pod točkom *O oružanim neprijateljskim grupama* podnesena izvješća s partijskih konferencija o raznim područjima Hrvatske na kojima su djelovale gerilske skupine.⁸² Nakon dobivanja uvida u broj neprijateljskih snaga i početkom njihovih akcija, komunisti kreću u žestok obračun sa svojim križarskim protivnicima. Jugoslavenska sigurnosna i tajna služba pod imenom Uprava državne bezbjednosti (UDB), utemeljena radi sprječavanja svih oporbenih aktivnosti, bila je jedna od ključnih karika vlasti u otkrivanju i borbi protiv križara.⁸³ Komunisti su bili svjesni da u svom naumu suzbijanja gerile mogu uspjeti jedino kombinacijom redovnih policijskih postupaka, odnosno represijom, ali i raznim političkim mjerama. Tako je na veliki odaziv naišla odluka o proglašenju amnestije u kolovozu 1945. koja je utjecala na predaju mnogih gerilaca ili pak onih koji su se skrivali od straha pred odmazdom pobjednika. Bila je to jedna od mnogih pothvata vlasti kojim je križarima nanesen ozbiljni udarac.⁸⁴ U obračunavanju vlast se najčešće koristila prisilnim metodama, a osnivanjem raznih odjeljenja provodile su se blokade terena, zasjede i racije. Kako su križari često na vrijeme saznawali za planove i smjer kretanja pojedinih policijskih i vojnih jedinica, mnogo efikasnije rezultate od racija donosile su Udbine posebne jedinice preobučene u križare, ali i ubacivanje udbaša u same skupine ili pak angažman uhićenih križara. Ti “konspirativno” uhićeni križari pristali su djelovati na strani komunista uz prethodno obećanu slobodu, sa zadaćom da se infiltriraju

⁸² Konstatirali su da u Banovini ima oko 100 gerilaca, u okrugu Osijeka 200 gerilaca, a u Lici 1 400 gerilaca. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 211.

⁸³ U odnosu prema uhvaćenim gerilcima Udba je koristila tri osnovna pristupa: streljanje bez suda, oslobađanje bez sudskog postupka ili predaja sudu. Isto, 171.

⁸⁴ Kroz mjesec dana, koliko je trajala amnestija, ubijeno je, pohvatano ili se predalo 800 gerilaca, a ostalo ih je oko 1 500. Isto, 213.

unutar samih skupina, otkriju njihova kretanja i skloništa, a neke čak i likvidiraju.⁸⁵ Jednom uhvaćeni križari suočavali su se s različitim sudbinama: mnogi su nakon istražnog postupka predani sudovima, neki su pušteni kućama, a nerijetko svjedočimo i o slučajevima kada su ubijeni na mjestu uhićenja ili nakon istražnog postupka. Osim “tajnih” likvidacija, križare se također ubijalo i javno, bez suđenja i po kratkom postupku, nastojeći time dokazati bešćutnost samog režima i dodatno zastrašiti stanovništvo. Komunistička vlast nije samo kaznila križare, već se obračunala i s njihovom rodbinom, maltretirajući ih na razne načine. Jedna od najdrastičnijih metoda bilo je preseljavanje njihovih obitelji i simpatizera, ali i stanovnika čitavih sela, što nije imalo nikakvu pravnu podlogu.⁸⁶ Unatoč vidljivim uspjesima UDBE i KNOJ-a te smanjenju broja križara komunistička vlast je procijenila kako represalije još uvijek nisu bile dovoljno oštre te da nisu postizale željene rezultate.⁸⁷ Preostale križarske snage stvarale su nervozu i netrpeljivost kod komunista te su ih nagnale da pokrenu odlučniju kampanju u vidu njihovog konačnog uništenja. Još tijekom zime 1947. započeli su sa svojom “jakom kampanjom”, a nakon sustavnog “čišćenja” križari gube svoj dotadašnji utjecaj.⁸⁸ Prema podacima UDB-e s početka srpnja 1948. godine tvrdilo se da više nije postojala nijedna organizirana oružana skupina, zanemarujući mali udio registriranih gerilaca i bunkeraša koji su uglavnom bili neaktivni.⁸⁹ Nakon što su uspješno maknuli većinu gerilskih skupina s neprijateljske pozornice, jedinice KNOJ-a, Narodna milicija i organi UDB-e kreću u završni obračun s ostacima “banditizma”, uništavajući ih iz mjeseca u mjesec i konačno ih porazivši. Od aktivnog djelovanja u periodu neposredno nakon rata, križarski pokret 50-ih godina ulazi u svoju posljednju fazu te zauvijek nestaje. Postupnom predajom bunkeraša nestaje i zadnji trag križarske djelatnosti i njihove oružane borbe protiv komunističke vlasti Jugoslavije.

⁸⁵ Tim metodama Oznaj je postigla znatne uspjehe, a o angažmanu uhićenih križara više možemo doznati iz slučaja Drage Vidovića koji je svoje postupke opisivao u dnevniku. Njegovom pomoći ubijeno je više njegovih suradnika u okolici Suhe Katalene pokraj Đurđevca. Isto, 213.

⁸⁶ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 131.

⁸⁷ Prema nekim procjenama u Lici je neposredno nakon rata bilo 2 000 do 3 000 pripadnika “ustaško-četničkih bandi”, a nakon 1945. njihov broj sveden je na svega stotinjak. RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 218.

⁸⁸ Te je godine otkriven i velik broj novih gerilaca, a komunistička vlast razbila ih je gotovo sve. Od 836 ubijenih ili uhićenih gerilaca bilo je i 88 vođa skupina, a od 38 ubojstava bilo je 5 ubijenih vojnika i 33 civila. Isto, 224.

⁸⁹ Govorilo se da je bilo 30 aktivnih gerilaca te da su samo tri skupine bile “kompaktne”: Ludenička skupina s pet pripadnika u Moslavini, Bogićeva skupina sa sedam pripadnika u kotaru Drniš i Dadićeva skupina s četiri pripadnika na Velebitu. Isto, 226.

5. KOMUNISTIČKI REPRESIVNI SUSTAV

Tijekom razdoblja Drugog svjetskog rata, ali i neposredno nakon njegovog završetka, tekao je povijesni proces u kojem je KPJ postupno vršila revolucionarni prevrat i uspostavljala svoju vlast. Za samo razumijevanje represije koju je provodio jugoslavenski sustav važno je naglasiti kako sam revolucionarni čin preuzimanja vlasti nije smatran završetkom nasilja, već je predstavljao početak diktature proletarijata koja je bila “najžešći i najnemilosrdniji rat nove klase protiv moćnijeg neprijatelja”.⁹⁰ Iako se na početku inzistiralo na održavanju privida parlamentarne demokracije, komunisti su provodili prikrivenu revoluciju, opravdavajući svoja djela brojnim optužbama na račun svojih protivnika.⁹¹ Tako su žrtve Drugog svjetskog rata bile često zlorabljene od strane komunističkih vlasti ne bi li im pomogle u ostvarivanju raznih pragmatičnih i političkih ciljeva.⁹² Novouvedeni sustav bio je karakterističan među mnogim europskim državama 20.st., s totalitarnim modelom vlasti i izrazitom centraliziranom upravom koja je nadzirala cjelokupni državni i društveni život. Partijski nadzor nad svim aspektima javnog života dosezao je totalitarne razmjere na cjelokupnom prostoru Jugoslavije, a fizička i duhovna represija jamčile su opstanak novoj vlasti.⁹³ Važnu ulogu u cijelom tom općem ozračju nasilja, obračuna i osvete imao je institucionalizirani sustav Agitacije i propagande (Agitprop), koji je različitim sredstvima zabranjivao sve što nije bilo u skladu s interesima partije.⁹⁴ Propagandna djelatnost bila je ključna stavka pri preuzimanju i zadržavanju vlasti KPJ je bila svjesna kako će jedino nametanjem vlastitog svjetonazora moći ostvariti trajne političke ciljeve.⁹⁵ Stvaranje vlastitog sustava vrednota i nametanje socijalističkih ideja može se povezati i s kulturnom revolucijom koju je vlast uporno provodila.⁹⁶ Njome su nastojali stvoriti „zajedničko shvaćanje“ i jedinstvenu interpretaciju prošlosti, a naglasak su uvijek

⁹⁰ JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 75.

⁹¹ Partija je bila svjesna da prvo treba osvojiti sve položaje u državnom i gospodarskom aparatu pa tek onda krenuti u otvorenu diktaturu. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 56.

⁹² Prema odlukama vladajuće strukture, žrtve koje su u ratu imale poražene strane nisu smatrane žrtvama rata, a poratne žrtve jugoslavenske represije bile su prešućivane ili zbirno proglašene neprijateljima države. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 121.

⁹³ Duhovna represija se odvijala u vidu zabrane javnog prezentiranja ili artikuliranja bilo kojeg interesa koji nije odredila politička i vladajuća struktura. Isto, 120.

⁹⁴ JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, 39.

⁹⁵ Tako su na početku rata isključivi nositelji propagandne djelatnosti bili politički komesari koji su pripremali održavanje narodnih zborova, predavanja, kulturno-prosvjetnih priredbi, pisanje parola i zidnih novina, tiskanje letaka i sl. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 151.

⁹⁶ Režim se obračunao s mnogim osobama koje su širile neprijateljsku promidžbu i razmišljale na drugačiji način od ustanovljenoga, a posebno su kontrolirane i tiskarska i literalna djelatnost kako bi se spriječio bilo kakav sporni sadržaj. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 154-155.

stavljali na jugoslavenstvo.⁹⁷ Uslijedilo je razdoblje brojnih zabrana, a važnu ulogu u cijelom tom procesu imala je već spomenuta promidžba koja je otvoreno pozivala na obračun i uništavanje narodnih neprijatelja. Za potrebe izvršenja svojih planova, KPJ donosi *Zakon o vrstama kazni* koji određuje sudbinu svake pojedine osobe, ovisno o težini kaznenog djela kojeg je počinila.⁹⁸ Stupnjevanjem od najblažih do najgorih, najčešće su se primjenjivale smrtne kazne, progoni i prisilni rad. Iz svih oblika javnog života bez ikakve zadržke uklonjene su razne osobe, organizacije, predmeti i ideje koje nisu bile pod nadzorom Komunističke partije. Režim je “sumnjivima” ocjenjivao i sve one skupine koje je smatrao “snagama prošlosti”.⁹⁹ Sama revolucija donosila je i razne gubitke u sklopu oduzimanja privatne imovine pojedinaca i njihovim podržavljenjem, a sve je provedeno prema marksističkoj teoriji kolektivnog vlasništva na kojem se temeljio sam socijalizam i njegov gospodarski sustav.

5.1. Djelovanje tajnih službi

Glavni oslonci vlasti u borbi protiv oporbenih protivnika i neistomišljenika bile su obavještajno – sigurnosne službe. One su za potrebe države, odnosno njezinog političkog i vojnog vrha, prikupljale brojne informacije o stvarnim i potencijalnim neprijateljima ne bi li ih što prije uhvatili i izveli na put “pravde”. Posljednjih godina rata započeo je završni proces odlučivanja poratne sudbine pojedinih prostora, ali i konsolidiranja političkih odnosa unutar i među državama. Jugoslavenske vlasti tada odlučuju osnovati sustav pogodan za ostvarenje vlastitih ideoloških ciljeva, sustav koji će im omogućiti da se obračunaju sa svim svojim protivnicima i pritom im koristiti u zadržavanju vlasti. Represivna tijela Druge Jugoslavije počela su se ustrojavati već 1941., a ključni značaj u cjelokupnom sustavu pripadao je dvama najvažnijim organizacijama – Odijeljenju zaštite naroda (OZN-a) i Korpusu narodne obrane Jugoslavije.¹⁰⁰ Sredinom 1944. godine, točnije 13. svibnja, Tito je osnovao Odjeljenje za zaštitu naroda (OZNA), definirajući ga

⁹⁷ Proučavala se uglavnom slavenska sastavnica baštine, negirali su se nacionalni mitovi i hrvatske povijesne osobe, a ulicama gradova počela su se mijenjati imena prema najzaslužnijim revolucionarima ili, pak partizanskim jedinicama. Isto, 172.

⁹⁸ Isto, 153.

⁹⁹ Među njima su se isticali nacionalisti, klerikalci, liberali, anarhisti, pripadnici starih građanskih stranaka, ali i ljudi slobodnih profesija te studentska populacija. Sumnjivima su također smatrani i seljaci te Rimokatolička crkva. SPEHNJAK I CIPEK, “Disidenti, opozicija i otpor”, 263.

¹⁰⁰ Josip Broz Tito još je 1941. izdao Uputstva partizanskim odredima glede sigurnosnih pitanja, a glavna poruka je bila da “izdajice i provokatore treba smjesta likvidirati”. Nakon toga je slijedilo osnivanje tzv. partizanskih straža, narodnih straža, narodne milicije i sl. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 105.

kao posebnu jugoslavensku obavještajnu i kontraobavještajnu službu koja je utemeljena radi sprječavanja oporbenih djelatnosti, kako političkih, tako i oružanih.¹⁰¹ Što se tiče njezinog ustroja, sastojala se od četiri dijela, a njezin glavni predvodnik bio je Aleksandar Ranković, član vrhovnog stožera NOVJ-a do 1966. godine.¹⁰² Isti razlozi zbog kojih je J. Broz Tito osnovao OZNU, naveli su ga da osnuje Korpus narodne obrane Jugoslavije (KNOJ). Njegova zadaća bila je da uništava „neprijatelje revolucije“, „čisti“ partizansko područje od ostataka neprijateljskih jedinica i „bandi“, špijuna, diverzanata te da izvršava neke od zadaća Ozne.¹⁰³ KNOJ je bio podređen direktno Titu, ali je on njime rukovodio preko načelnika Ozne, Aleksandra Rankovića. Pojednostavljeno rečeno, sva pojedinačna i masovna ubojstva bila su inscenirana od strane OZN-e, a jedinice KNOJ-a, jugoslavenska vojska i razne ostale manje formacije sudjelovale su u njihovom izvršenju. OZNA je od početka djelovala kao partijski i državni organ u skladu s jedinstvom partijske i državne vlasti, a Komunističkoj partiji je poslužila kao glavi instrument u provođenju, prvo prikrivene, a onda i otvorene revolucije. U vidu same represije OZNA je mogla poduzimati mjere koje je sama ili po nalogu vlasti smatrala potrebnima. Vršila je sustavne masovne i pojedinačne likvidacije bez provođenja bilo kakve pravne procedure, imala je potpune ovlasti nad logorima i zatvorima, samostalno je provodila uhićenja, istrage itd.¹⁰⁴ Iz navedenog je moguće zaključiti kako je OZNA imala odrješite ruke u postupanju prema svim osobama koje je jugoslavenski režim na bilo koji način označio nepodobnima. Nakon donošenja ustava, u ožujku 1946. dolazi do reorganizacije OZN-e kada njezin drugi odsjek, koji se u ratu bavio organiziranjem protuobavještajne mreže, prelazi u Upravu državne bezbjednosti (UDB).¹⁰⁵ Reorganizacijom OZNA biva razdvojena na civilne i vojne službe koje dobivaju nova imena: Uprava za istraživanje i dokumentaciju (UID) i Uprava državne sigurnosti (UDBA), te Vojnoobavještajna služba (VOS) i Kontraobavještajna služba (KOS).¹⁰⁶ Jedna od važnijih karakteristika protuobavještajnih službi partizanskog pokreta u

¹⁰¹ Iako se OZN- u formalno označilo kao organizaciju koja će se baviti obavještajnim poslovima, već je tada bilo jasno kako će njezina djelatnost biti tek pretpostavka za bezobzirnu represiju komunističkog totalitarnog režima. JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 247.

¹⁰² Prvi odjel bavio se obavještajnim poslovima, a na čelu mu je bio Maksimilijan Baće; drugi odjel bavio se kontrašpijunažom s glavnim čovjekom Pavlom Pekićem; treći odjel bavio se vojnom kontrašpijunažom, a vodio ga je general Jefto Šašić; te četvrti odjel, na čelu s Mijatom Vuletićem, koji je rukovodio tehnikom i vezom. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 105.

¹⁰³ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 59.

¹⁰⁴ JURČEVIĆ, *Bleiburg*, 258.

¹⁰⁵ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 59.

¹⁰⁶ KOS je 1955. preimenovan u Organ bezbednosti (OB) Jugoslavenske narodne armije, a UDBA 1966., nakon tzv. Brijunskog plenuma, u Službu državne bezbednosti (SDB). VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 106.

vrijeme rata i nakon preuzimanja vlasti bilo je prikupljanje i pohranjivanje podataka o raznim neprijateljima i njihovom kategorizacijom. Tako je drugi odsjek OZN-e u travnju 1945. izdao zahtjev za izradu popisa po kojima će se u gradovima provoditi uhićenja, naglašavajući kako će se najprije uhititi oni najvažniji i najopasniji neprijatelji.¹⁰⁷ Ako bismo išli kategorizirati sve neprijatelje režima, mogli bismo ih podijeliti u dvije glavne skupine: unutrašnje i vanjske. Unutrašnji neprijatelji predstavljali su sve one koji su djelovali kontra vlasti i težili rušenju društveno-ekonomskog i političkog sustava SFRJ, dok su vanjskim neprijateljima smatrani brojni emigranti koji su svoje neslaganje izražavali daleko izvan matične domovine.¹⁰⁸ Uspostavljanjem cjelokupne mreže organa, po uzoru na sovjetski revolucionarni model, stvarala se mreža povjerenika koji su malo po malo stjecali kontrolu nad stanovništvom i širili svoj represivni teror.

5.2. UDBA i hrvatsko iseljenišтво

Tajne službe u svom radu nisu se ogradile samo na područje Hrvatske i Jugoslavije, već su svoju djelatnost preusmjeravale i na inozemne prostore u kojima je utočište pronasla brojna hrvatska emigracija. Uprava državne sigurnosti imala je glavnu zadaću praćenja i prisluškivanja osoba koje su predstavljale prijetnju za režim, a među nepogodnijima našli su se i hrvatski iseljenici. Prema jednom elaboratu jugoslavenskih službi možemo vidjeti kako su komunisti iznijeli tezu o povezivanju stranih reakcionarnih krugova i emigracije u vidu realizacije specijalnog rata, odnosno stvaranja zajedničke platforme borbe kojom bi se destabilizirao i srušio politički sustav u Jugoslaviji.¹⁰⁹ Dobivanjem političkog azila jugoslavenska neprijateljska emigracija postupno je razvijala antijugoslavensku djelatnost oslanjanjem na reakcionarne krugove, pojedince i inozemne kvazidemokratske organizacije. Taj strah od mogućeg gubitka vlasti nagnao ih je u sustavniji obračun s protivnicima, a glavnu ulogu u cijeloj toj priči obnašala je tajna policija. Ona se bavila svim metodama predviđenim u radu svih (kontra)obavještajnih službi svijeta, kao što su, na primjer: tajno ubacivanje agenata u redove protivnika, tajno snimanje i prisluškivanje,

¹⁰⁷ RADELIĆ, "Ozna/Udba:popisi neprijatelja i njihova kategorizacija", 65.

¹⁰⁸ Među unutarnjim neprijateljima možemo izdvojiti razne nacionalističke grupacije, haesesovce i pristaše drugih stranaka, fašističko-terorističke organizacije, vjerske sekte, inozemne špijune itd. Što se tiče emigracije ona je podijeljena po stupnju opasnosti, pa tako razlikujemo osobe koje aktivno neprijateljski djeluju i prijete režimu; osobe koje su u vezi s neprijateljski aktivnim osobama; pasivne osobe koje su u ratu bile označene kao neprijatelji; uhićene ili osuđivane osobe te osobe koje su bile osumnjičene ili su djelovale na liniji Imformbiroa. Isto, 67-68.

¹⁰⁹ VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljenništva*, 153.

prikriveno praćenje i promatranje, ali i razne nasilne metode poput diverzija, sabotaza, izazivanja kriznih situacija, prevrata, pučeva, terorizma te specijalnih operacija.¹¹⁰ Zanimljivo je kako se ubojstva i otmice državnih protivnika nisu uopće spominjala, a upravo su ona, gotovo trideset godina, smatrana karakterističnim metodama djelovanja jugoslavenske tajne policije. Sama emigracija može se strukturalno raščlaniti na ratnu i poratnu, gdje prva uključuje emigrante koji su napustili zemlju tijekom i nakon Drugog svjetskog rata, a druga ljude koji su iz Hrvatske ili Jugoslavije otišli od sredine pedesetih nadalje. Prvu skupinu činili su uglavnom zagovornici propalog ustaškog režima, koji su pronašli utočište u zemljama zapadne Europe, najčešće Španjolskoj, ali i u prekoocenskim zemljama kao što su Sjedinjene američke države (SAD) i Argentina.¹¹¹ Djelatnost jugoslavenskih tajnih službi i njihovo organiziranje i provođenje sustavnih otmica i likvidacija može se podijeliti u nekoliko razdoblja. U godinama neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata OZNA je progonila sve one iseljenike koji su imali veze sa savezničkim centrima moći ili su uživali ugled među narodom u domovini; drugo razdoblje od 1950.-1965. obilježeno je ofenzivnim akcijama UDB-e protiv visokih ustaških dužnosnika; a padom Aleksandra Rankovića 1966. i reorganizacijom represivnog sustava dolazi do povećanja broja otmica i likvidacija hrvatskih emigranata.¹¹² Odnos jugoslavenskih službi prema emigraciji u inozemstvu donedavno je smatran tabu temom, a za radnike policije to je i danas službena i državna tajna. Takav ozbiljan pristup mogao bi se staviti u vezu s atentatima i otmicama koje je UDBA izvodila na stranom teritoriju najčešće mimo znanja tamošnje policije i vlade, a čije bi otkrivanje zasigurno dovelo do raznih diplomatskih i političkih problema. Služba državne sigurnosti uz pomoć svojih suradnika ubila je veći broj ljudi, a sve odluke o likvidaciji hrvatskog iseljeništva nisu bile donesene od strane pojedinih agenata tajne službe, već su pristizale iz samog političkog vrha Jugoslavije i Hrvatske, čime je zapravo potvrđen kontinuitet državnog terorizma.

Teško je izdvojiti samo pojedina ubojstva i otmice jer su sva ona po važnosti jednaka, ali kako bi dobili uvid u način na koji je tajna služba djelovala i likvidirala svoje žrtve, osvrnut ćemo se na neka od njih. Nakon sloma NDH i neuspjele akcije Deseti travanj, UDBA je započela svoju osvetničku kampanju i krenula u lov na glavne dužnosnike NDH i vođe protujugoslavenskog

¹¹⁰ Isto, 168.

¹¹¹ Jezgru ove skupine činili su prijašnji političari s istaknutih mjesta u NDH, ali i određen broj intelektualaca koji su se okupljali oko raznih emigrantskih časopisa, od kojih je najutjecajniji bio Hrvatska revija Vinka Nikolića. SPEHNJAK I CIPEK, "Disidenti, opozicija i otpor", 270-271.

¹¹² VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljeništva*, 218.

pokreta otpora. Nakon neuspješne otmice dr. Mate Frkovića¹¹³, UDBA se obračunala s Dragom Jilekom, šefom Ustaške nadzorne službe, koji je 1949. nestao pod neobjašnjenim okolnostima ispred svog stana u Rimu. On je bio jedan od mnogih koje je UDBA ilegalno držala u zatvoru kako bi iz njih mogla izvući važne informacije glede protudržavnih djelatnosti. Osim što je djelovala protiv državnih neprijatelja koje je sustavno hvatala i likvidirala, UDBA se nije ustručavala ni u provođenju agresivnijih akcija, a dokaz tome bio je teroristički napad bombom na prostorije Hrvatskog doma u Buenos Airesu. Očevidci su tvrdili kako su teroristi prije izvođenja napada zavirivali u dvoranu u kojoj se tada zabavljala mladež te da su morali biti svjesni posljedica svog zločinačkog čina.¹¹⁴ Prva žrtva jugoslavenske represije u inozemstvu bio je dr. Ivan Protulipac, osnivač Orlovske i Križarske katoličke organizacije za mladež u Kraljevini Jugoslaviji koji je ubijen 31. siječnja 1946. u Trstu. Njegovim ubojstvom započelo je dugo razdoblje stradanja hrvatskog iseljništva. UDBA također nije zazirala od skupnih napada na cjelokupne obitelji ne bi li se domogla osobe od ključne važnosti. Jedan od takvih slučajeva bio je onaj Berislava Deželića, voditelja Hrvatskog socijalnog ureda u SR Njemačkoj, na kojega su, zajedno sa ženom i kćeri, udbini tajni agenti izvršili atentat.¹¹⁵ Među stradalima nalazili su se i članovi različitih emigrantskih organizacija, prije svega HRB-a i HOP-a.¹¹⁶ I jedna i druga organizacija imale su svoje ciljeve, a zajedničko im je bilo djelovanje protiv jugoslavenskog režima i uspostava samostalne hrvatske države. Ovdje ću se dotaknuti slučaja Geze Peštija, jednog od glavnih predvodnika HRB-a koji je odmah po dolasku u Europu započeo s pripremama za ubacivanje diverzantskih skupina u Jugoslaviju. UDBA je na to reagirala vrlo alarmantno te je Pešti ubrzo otet i doveden u zemlju.¹¹⁷

Simbolom hrvatskog nacionalnog otpora i borbe protiv agresivnog komunističkog režima smatrao se Bruno Bušić, hrvatski domoljub, disident, novinar, književnik i politički vođa hrvatske emigracije. Ističući vlastita mišljenja i stavove o različitoj problematici našao se na udaru vlasti

¹¹³ Dr. Mate Frković, bivši ministar unutarnjih poslova NDH, uspio se fizički oduprijeti otmičarima nakon što su ga fizički omamili tabletama i stavili mu lisice. Udbini agenti uhvatili su ga u večernjim satima 22. lipnja 1948. u Salzburgu. VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 223.

¹¹⁴ Neposredno nakon atentata preminula je trogodišnja djevojčica Dinka Domančinović, a pored nje poginuo je i domar, osamdesetogodišnji Argentinac, David Martinez. Ranjeno je bilo sedamnaest ljudi između devet i trideset godina. Isto, 232.

¹¹⁵ VUKUŠIĆ, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, 233.

¹¹⁶ Hrvatsko revolucionarno bratstvo osnovano je u Sydneyu 1961. kao tajna revolucionarna organizacija, a Hrvatski oslobodilački pokret bila je hrvatska iseljenička i legalna organizacija koju je u lipnju 1956. osnovao Ante Pavelić.

¹¹⁷ Najprije mu je ponuđena suradnja i oslobođenje te mogućnost povratka u inozemstvo, što je on energično odbio. Zatim je prebačen na imanje na Fruškoj Gori gdje je mučen, ispitivan i likvidiran. Isto, 235.

koja ga je godinama optuživala zbog “neprijateljske propagande”.¹¹⁸ Nakon 1966. pa sve do smrti bio je podvrgnut brojnim suđenjima i zatvaranjima, a stav Beograda bio je da se na „tuđe nasilje treba odgovoriti prikladnim sredstvima“. Rudolf Arapović, prijatelj i suradnik Brune Bušića, jednom je prilikom zapisao kako se on pojavio među Hrvatima u tuđini kao „duh što oživljuje i pokreće povijest iznad okvira postojećih ideološko – blokovskih zabrana“ naglašavajući time njegovu odlučnost o suprotstavljanju nametnutim normama i djelovanju u skladu vlastitog svjetonazora. Doživljavajući ga kao opasnog protivnika kontinuiteta jugoslavenske države, tajne službe godinama su plele mrežu i stezale obruč oko njega, a on sam je itekako bio svjestan opasnosti koja mu je prijetila.¹¹⁹ Njegova djelatnost završila je 16. listopada 1978. godine kada je u dvorištu zgrade u kojoj je stanovao u Parizu podlegao smrtonosnim ozljedama. Iz zasjede su ga pogodila dva metka, a izvršitelj ubojstva bio je plaćeni ubojica Službe državne sigurnosti. Ubojstvo Brune Bušića podiglo je lavinu reakcija, kako u domovini tako i u emigraciji, a do dan danas za njega nitko nije odgovarao. Jedno je sigurno, a to je da se UDBA uspjela obračunati s hrvatskom emigracijom, uklanjajući državi još jednog neprijatelja i naglašavajući uspješno djelovanje represivnog sustava. U vremenskom razdoblju od 1946. do 1990. jugoslavenska tajna služba ubila je šezdeset i devet hrvatskih emigranata, a osmorica su netragom nestali.

5.3. Sustavna masovna pogubljenja

Represija jugoslavenskog sustava sastojala se od različitih oblika duhovne, javne i političke isključivosti, ali i od najtežih oblika fizičke represije koja je podrazumijevala provođenje sustavnih likvidacija bez evidencije te masovnih zatvaranja u radne i koncentracijske logore. Djelomični podaci o likvidiranim osobama od strane partizanskih vlasti nalaze se u sačuvanim partizansko-komunističkim izvorima iz kojih možemo zaključiti kako su se već za vrijeme rata i poraća počele prikupljati razne informacije o neprijateljskim subjektima.¹²⁰ Ti izvori imaju posebnu vrijednost

¹¹⁸ Bušić je još tijekom srednjoškolskog obrazovanja došao pod nadzor Udbe. U jednoj zadaći otvoreno je progovorio o svom neslaganju s novim sustavom i njihovom nasilnom politikom. Isto, 407.

¹¹⁹ Bušićev bratić Ante Petric svjedoči o njegovim riječima neposredno nakon napada od strane Udbe na Stradunu: “Ante, ja moram bježati van. Moram tražiti način da pobjegnem, jer me prate na svakom koraku, a pitanje je da’l će mi samo pratiti, da me neće i ubiti ovdje.” Isto, 413.

¹²⁰ JURČEVIĆ, *Bleiburg: jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, 303.

glede autentičnosti i vjerodostojnosti jer su nastali unutar sustava koji je te zločine počinio. Tako nam jedan popis za područje kotara Šid svjedoči o 199 osoba koje su tijekom rata likvidirale partizansko – komunističke strukture, bez ikakvih naznaka o postojanju suđenja.¹²¹ U poratnim godinama, od 1946. pa nadalje, UDBA je vršila detaljne rekonstrukcije različitih organizacija i pokreta, ne bi li ih kasnije, po kratkom postupku ili presudom, likvidirala.¹²² Nakon završetka rata, točnije početkom svibnja 1945. OZNA nam donosi izvješće u kojem opisuje likvidaciju zarobljenika koju je izvršio “II.Bat. N. Obrane” koji je “odveo jednu grupu od 194 ljudi te ih likvidirao u blizini sela Knezovljana”. Ovaj period velikih zarobljivanja i ubijanja bez suda uvodi nas u djelovanje organa jugoslavenske vlasti koji će narednih godina sve više pokazivati svoju samovolju. Izvještaj MUP-a Federalne Države Hrvatske iz srpnja 1945. govori kako “organi OZN-e vrše pljačku, ubijaju ljude bez suda, ne zakopavaju ih ili ih ne pokapaju čestito”.¹²³ Prema nizu svjedočanstava preživjelih žrtava očigleno je kako su tadašnje masovne likvidacije vršene od strane redovnih jugoslavenskih vojni postrojbi, OZN-e i KNOJ-a, u skladu sa zapovjedima iz vrha vlasti. Što se tiče materijalnih dokaza, ona se nalaze u velikom broju masovnih grobišta koja su javno otkrivena, a dijelom i istražena. Hrvatska Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava locirala je približno tisuću neobilježenih masovnih grobišta na području Hrvatske i susjednih država, u kojima se nalaze žrtve poratne represije jugoslavenskog sustava.¹²⁴ Sačuvana partizanska građa odgovarala je i na niz temeljnih pitanja u vezi logora koje je krajem rata i u poraću sustavno osnivao jugoslavenski režim, a koji su tijekom ovog razdoblja potpuno prešućivani. Još za vrijeme trajanja rata, točnije u drugoj polovici 1944. godine započele su pripreme za organiziranje sustava logora kao jednog od glavnih represivnih sredstava. Tako je do kraja rata jugoslavenska vlast raspolagala s velikim brojem logora u koje je zatvarala zarobljene vojnike i civile, ali i velik broj drugih osoba koje su bile etiketirane kao narodni neprijatelji ili ratni zločinci.

¹²¹ Isto, 305.

¹²² U uvodnom tekstu elaborata “Rekonstrukcija bivših građanskih stranaka” ističe se, između ostalog, da su mnoga lica likvidirana za vrijeme ili poslije rata, a da pritom nisu temeljito saslušana. Isto, 308.

¹²³ JURČEVIĆ, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, 63.

¹²⁴ Izdvojit ćemo neke od njih: Maceljska gora kod Krapine, Šuma Lug kod Bjelovara, lokaliteti Mače i Groblje u Zlataru, Gračišće kod Pule, lokalitet Jama Podi kod Trilja, Graba Gajec kod Varaždina i brojni drugi. *Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava*, 2-10.

6. ODNOS KOMUNISTIČKE VLASTI PREMA KATOLIČKOJ CRKVI

Nepovjerenje između Katoličke Crkve u Hrvatskoj i nove komunističke vlasti bilo je duboko ukorijenjeno još od vremena Prve Jugoslavije, a njihove ideološke suprotnosti bile su nepremostive. Partija je Crkvu od samih početaka smatrala “protusocijalističkom institucijom” i ozbiljnim sigurnosnim problemom, ističući njezinu namjeru u preuzimanju potpune kontrole, kako nad duhovnim, tako i nad svjetovnim životom.¹²⁵ Jugoslavenski komunisti držali su religiju iluzijom koja je postupno uzrokovala otuđenje čovjeka, a vodstvo Katoličke crkve optuživali su da zlorabi vjerske osjećaje stanovništva i ugrožava narodnu vlast. U otvoreni sukob s komunistima Katolička Crkva stupila je Papinom poslanicom Divini Redemptoris od 19. ožujka 1937. godine. Njome se navodi da je „komunizam u biti zao“ te da njemu nikakvu pomoć ne smije pružiti onaj koji je prozvan da brani kršćanstvo i građanski poredak.¹²⁶ Crkva je svojom ulogom u moralnoj i duhovnoj sferi postupno utjecala na oblikovanje svjetonazora stanovništva te malo po malo postajala najveća prepreka komunistima u potpunoj prevlasti nad svim sferama života. Osim ideoloških neslaganja, kao jedan od razloga sukoba ove dvije strane navodi se i takozvana povezanost i suradnja crkvene hijerarhije s režimom NDH, odnosno njihova nesuradnja i netrpeljivost prema partizanskom pokretu i Jugoslaviji.¹²⁷ Njezina tisućljetna politika pod parolom “Bogu božje, a caru carevo“, koja se provodila i u NDH, poslužila je kao izvrsna izlika da se Crkva podvrgne samovolji Komunističke partije koja ju je neprestano ucjenjivala i pripisivala joj grijehe iz proteklog četverogodišnjeg razdoblja. Represivno djelovanje započelo je još u doba rata, a brojni svećenici i crkvene osobe bili su proganjani, zatvoreni, uhićeni ili ubijeni.¹²⁸ Po završetku rata, točnije 24. ožujka 1945., održana je Biskupska konferencija u Zagrebu i predodredila daljnje odnose između Katoličke crkve i režima.¹²⁹ Svi biskupi zajedno su stali u obranu prava hrvatskog naroda i otvoreno osudili svećenička smaknuća i partizanski teror. Neuspješni pregovori obje strane nisu donijeli stabiliziranje situacije, a radikalizacija međusobnih odnosa odrazila se na još jače progone crkvenih osoba. Množila su se suđenja protiv svećenika koja su se temeljila na apsurdnim

¹²⁵ AKRAP, *Kardinal Stepinec u dokumentima Gestapa i Ozne*, 65.

¹²⁶ Prema poslanici katolički svećenici nisu smjeli surađivati s komunistima, no ipak, kanonska obveza ih je primorala na poštovanje “narodne vlasti”. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 98.

¹²⁷ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 129.

¹²⁸ Do kapitulacije Italije 1943. u Sloveniji je ubijeno 17 katoličkih svećenika, a od 1944. pa do kraja rata još 5 svećenika. Podaci također otkrivaju da je u ratnim godinama na području Jugoslavije ubijeno 380 svećenika Katoličke crkve, najviše od strane partizana. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 100-101.

¹²⁹ Isto, 106.

optužbama poput onih o špijuniranju za strane službe, terorizmu i drugim protudržavnim aktivnostima. Vlasti su se u obračunavanju sa svojim crkvenim neprijateljima koristile i tajnim službama, a jedan Udbin elaborat svjedoči o ciljevima koji su bili stavljeni pred njih glede djelovanja protiv Katoličke Crkve.¹³⁰ Prvi je cilj bio onemogućavanje neprijateljske djelatnosti klera, a ostvarivao se ubojstvima, suđenjima, nasiljem i raznim drugim sredstvima, ne bi li se crkva i narod potpuno ušutkali i stjerali u strah. Druga velika zadaća Partije bila je diferencijacija klera, što je zapravo značilo stvaranje razdora u Crkvi, ponajprije formiranjem skupina svećenika koji će se protiviti biskupima. Ovdje se zapravo radilo o uspostavi svećeničkih staleških udruženja, svojevrsnih špijunskih grupacija kojima se nastojalo razbiti jedinstvo crkve i povećati utjecaj partije.¹³¹ Komunisti su bili svjesni da im otvorena revolucija neće donijeti dalekosežne rezultate i slomiti utjecaj crkve, pa su krenuli linijom tzv. unutarnje diferencijacije među svećenicima, od kojih je neke trebalo pridobiti, a neke gurnuti u kolaboraciju. Tako su se stvarala dva tabora u Crkvi: onaj svećenika lojalnih režimu i drugi tabor crkvene hijerarhije s “reakcionarnim dijelom svećenika”.¹³² Treća zadaća Partije bilo je personalno i materijalno slabljenje Crkve, čemu je služilo i sustavno izvlačenje sjemeništara iz sjemeništa, bogoslova iz bogoslovija i svećenika iz svećeništva te stvaranje mreže suradnika preko kojih je Udba nastojala iskontrolirati cjelokupnu crkvenu organizaciju.¹³³

Službena historiografija komunističkog razdoblja jednostrano je naglašavala bliskost Rimokatoličke Crkve i ustaškog režima, generalizirala zločine pojedinih svećenika te isticala aktivnu i stalnu suprotstavljenost komunističkom poretku. Ta navodna povezanost s neprijateljskim ustašama, a kasnije i križarskim pokretom najbolje je prikazana u slučaju zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca koji je tijekom ovog razdoblja crkvene nesnošljivosti nekoliko puta proganjan i osuđivan. On je zbog svoje iskrenosti i odanosti Katoličkoj crkvi predstavljao ozbiljan problem Partiji koja se htjela što prije i sa što manje buke s njim obračunati. Prvi put uhićen je u 17. svibnja

¹³⁰ KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, 25.

¹³¹ U stvaranje katoličkih staleških udruženja krenulo se isprva u onim krajevima gdje je crkvena vlast i veći dio svećentva bio skloniji suradnji s vlastima, kao što je to bilo u Istri, Sloveniji i Bosni i Hercegovini. Prvo takvo udruženje osnovano je u Istri pod nazivom “Društvo svećenika sv. Ćirila i Metoda”, ali ono nije imalo karakter koji su imala kasnija udruženja i iza njega nije stajala državna vlast. Prvo udruženje koje je imalo potporu same države osnovano je u Sloveniji u srpnju 1949. godine. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 104.-105.

¹³² KRIŠTO, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, 26.

¹³³ Težilo se nadziranju crkvenih službenika, svećenika, redovnika i redovnica, učenika vjerskih škola i aktivista, bivših pripadnika vjerskih organizacija, ali i biskupskih konferencija, propovijedi, procesija, raznih hodočašća, pa čak i ispovijedi. Isto, 26.

1945. godine, da bi ubrzo, 3. lipnja nakon sastanka biskupa s J. Brozom Titom, bio pušten na slobodu.¹³⁴ Otvoreno iznoseći svoje stavove i progovarajući o nasilju i represiji komunističkog režima, kardinal Stepinac zapečatio si je sudbinu.¹³⁵ Važan aspekt u odnosu crkvene i državne vlasti, ali i povod Stepinčeva progona, bilo je *Pastirsko pismo* donoseno 20. rujna 1945., koje je, prema uvjerenju komunista, lažno prikazivalo stanje i ohrabrialo ustaše i drugu oporbu da aktivnije nastave s terorizmom.¹³⁶ Za komunističku vlast bilo je od krucijalne važnosti povezati ovo pismo s gerilskim djelovanjem križara kako bi mogli kompromitirati samu crkvu i nastaviti svoje djelovanje protiv nje. Arhivski dokumenti otkrivaju da je početak planirane “kampanje protiv popova” 15. prosinca 1945. najavio dr. Vladimir Bakarić na savjetovanju sekretara okružnih komiteta Komunističke partije Hrvatske.¹³⁷ Tada su se dogovorili da se u sklopu kampanje protiv “reakcionarnog dijela klera” zatvori i nadbiskup dr. Alojzije Stepinac. Represivni sustav primjenjivao je metode, radnje i sredstva koja su im stajala na raspolaganju ne bi li uhvatili, osudili i zatvorili nadbiskupa Stepinca kao vodećeg crkvenog velikodostojnika.¹³⁸ Tako je Komunistička partija Jugoslavije u dosluhu s OZN-om provela montirani proces kojim je, 11. listopada 1946. godine, Stepinac uhapšen i osuđen na 16 godina zatvora s prisilnim radom i gubitkom političkih i građanskih prava.¹³⁹ UDBA se poslužila čitavom lepezom optužbi, od kojih Stepinac za mnoge nije znao niti je u njima sudjelovao. Među točkama optužnice našli su se i “dokazi” o njegovoj proustaškoj djelatnosti, a svodili su se na sljedeće: ugošćivanje ustaškog pukovnika Ericha Lisaka, primanje pisama od ustaškog pukovnika Ante Moškova, prikupljanje lijekova za križare, te naposljetku, posvećenje zastave namijenjene križarskoj skupini.¹⁴⁰ Iako se Stepinac ogradio od optužbi, smatran je glavnim poticateljem križarskih, ustaških i terorističkih akcija te izvršiteljem sustavnog plana za povratkom stare vlasti. Suđenje Stepincu i još nekolicini svećenika bilo je vrhunac komunističke anticrkvene kampanje koja se nastavila provoditi i narednih godina, a o kontinuitetu svoje politike svjedoči i sam Tito koji je jednom prilikom izjavio: “ Mi smo uhapsili

¹³⁴ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 106.

¹³⁵ Tijekom razgovora s Titom, neposredno nakon puštanja na slobodu, prosvjedovao je protiv uhićenja svećenika i zahtijevao ukidanje vojnih sudova za civile te tražio njihovo prepuštanje građanskim sudovima. Isto, 106.

¹³⁶ Pismo je sadržavalo niz vrlo teških optužbi na račun vlasti, a najteža je bila ta da je nova vlast u ratu i nakon njega ubila ili zatvorila 501 svećenika (243 mrtva, 169 u zatvorima, 89 nestalih; uz to još i 19 ubijenih bogoslova, tri redovnika i četiri redovnice). Osvrnuli su se još na pitanje vjeronauka u školama, oduzimanja crkvene imovine, sravnjivanja grobova i sl. AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 19.

¹³⁷ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 138.

¹³⁸ AKRAP, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i Udbe*, 81.

¹³⁹ AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 57.

¹⁴⁰ RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj*, 132.

Stepinca i uhapsit ćemo svakog onog, tko se odupre sadašnjem stanju, bez obzira da li će nekome biti pravo ili ne“.¹⁴¹ Osuda nadbiskupa Stepinca snažno je odjeknula ne samo u domaćoj javnosti nego i u crkvenim i političkim krugovima diljem svijeta. Partijski vrh nije bio zadovoljan činjenicom da je zatvoreni nadbiskup bio predmet brojnih negativnih komentara u međunarodnoj javnosti zapadnih zemalja glede samog karaktera jugoslavenske vlasti.¹⁴² Počelo se razmišljati o Stepinčevu preseljenju u pogodniji objekt s ciljem njegova deklarativnog „oslobađanja“, odnosno nastavku izdržavanja kazne u “humanijim uvjetima“. Pitanje njegove internacije riješeno je 5. prosinca 1951. kada je iz zatvora u Lepoglavi prebačen u kućni pritvor u rodni Krašić.¹⁴³ Unatoč uvjerenjima komunističke vlasti kako će na novom mjestu uživati u svojevrsnoj slobodi, to je u praksi bilo znatno drukčije. Prilazi Krašiću bili su pod 24-satnom kontrolom policijskih snaga, a sama Udba izradila je poseban sigurnosti elaborat cijelog područja radi provođenja što učinkovitijeg nadzora nad nadbiskupom.¹⁴⁴ Narednih godina vlast je i dalje maltretirala tada već vidno bolesnog kardinala koji je postupno radi narušenog zdravstvenog stanja gubio bitku s nemilosrdnom represijom komunističke vlasti. Tijekom cijelog ovog perioda progona, zatvora i internacije kardinal Stepinac ni jednom trenutku nije se pokorio komunistima i njihovim zahtjevima, uvijek djelujući u svezi sa svojim uvjerenjima i vjerom. O njegovoj nesebičnosti i humanosti svjedoči i izjava prilikom boravka u Lepoglavi kada je na mogućnost pomilovanja odgovorio: “Neću danas svoje slobode. Neću moliti za pomilovanje, dok se svih četiri stotine svećenika, koji su utamničeni od ovog komunističkog režima, ne pusti na slobodu“.¹⁴⁵ Njegovom smrću Udba i druge jugoslavenske izvještajne i sigurnosne službe, nastavile su svoje represivno djelovanje prema svećenicima i biskupima, no ono je ipak bilježilo znatan pad u odnosu na poslijeratne godine.

Odnosi međusobnog nepovjerenja i zategnutosti između države i crkve trajali su dugi niz godina, ali potkraj 50-ih činilo se da se stanje ipak postupno popravlja. Bilo je očito da je vrijeme progona svećenika ulazilo u svoje posljednje faze. Tome je svjedočilo i smanjivanje njihovog broja

¹⁴¹ AKMADŽA, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 49.

¹⁴² AKRAP, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i Udbe*, 96.

¹⁴³ Isto, 99.

¹⁴⁴ U Krašić nije mogao nitko ući, niti izaći iz njega, a da nije prošao temeljitu kontrolu. Stražari koji su danonoćno bdjeli ispred župnog Dvora bili su zaduženi za blisku pratnju nadbiskupa prilikom njegova svakog izlaska, za onemogućavanje svakog pristupa nadbiskupu na njegovom putu prema crkvi, tijekom mise, nakon mise na povratku u župni dvor, kao i za kontrolu i nadzor nad svim osobama koje su htjele doći ili čak ući u župni dvor. Isto, 100.

¹⁴⁵ AKMADŽA, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 62.

u zatvorima, prestanak napada na biskupe i svećenike, ali i reduciranje broja napada u tisku.¹⁴⁶ Početkom šezdesetih Jugoslavija je odlučila djelovati i na vanjskopolitičkoj razini te je započela pregovore s Vatikanom o obnovi diplomatskih odnosa, prekinutih 1952., koji su završili 1966. potpisivanjem protokola o međusobnim odnosima te razmjenom diplomatskih predstavnika.¹⁴⁷ Unatoč poboljšanju odnosu između države i crkve tijekom ovog razdoblja, Rimokatolička crkva i dalje nije imala utjecaj u političkim događajima te se većinom držala po strani. Period progona i stradanja možda se primicao kraju, ali dugoročni stav komunističkog režima prema Katoličkoj Crkvi ostao je duboko ukorijenjen.

U cjelokupnoj literaturi postoje različiti podaci o zarobljenim i ubijenim svećenicima, uglavnom proizašli iz različitih metoda računanja, ali i sveobuhvatnosti različitih područja i razdoblja. Većinu svećenika u razdoblju od 1944. do 1951. godine teretilo se zbog suradnje s ustašama i križarima, javnog promicanja ustaštva i općenitog djelovanja protiv jugoslavenske vlasti.¹⁴⁸ Prema nekim podacima tijekom perioda rata na području Jugoslavije stradalo je 385 pripadnika Katoličke crkve, velika većina ubijena u smaknućima, manje u vojnim operacijama, a najmanje smrtno osuđenih sudskim presudama.¹⁴⁹ Što se tiče cjelokupnog razdoblja Jugoslavije, S. Kožul iznosi pred nas sveukupne žrtve Katoličke crkve u Hrvata i donosi broj od 583 crkvenih pripadnika, od kojih je najviše njih stradalo u neposrednim likvidacijama.¹⁵⁰ Za ilustraciju progona svećenika koriste se i podaci za Zagrebačku nadbiskupiju o zatvorskim kaznama i nasiljima nad svećenicima, iako se oni odnose na cjelokupno razdoblje SFRJ. Tako su, uglavnom do sredine 50-ih, na zatvorske kazne osuđena 152 svećenika i bogoslova, a nad 31 izvršeno je nasilje.¹⁵¹ Bez obzira na razlike u brojkama, dosad objavljeni podaci donose neosporne dokaze o postojanje represije nad Crkvom i njezinim glavarima te su dobar pokazatelj samog karaktera jugoslavenske vlasti, kako u ratu i poraću, tako i u narednim godinama.

¹⁴⁶ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 122.

¹⁴⁷ SPEHNJAK I CIPEK, "Disidenti, opozicija i otpor", 287.

¹⁴⁸ Neke od optužbi bile su i špijunaža u korist neprijatelja, širenje šovinističke mržnje među narodom, nasilno provođenje pravoslavaca na katoličku vjeru te odobravanje ustaških zločina. AKMADŽA, *Katolička Crkva u Hrvatskoj i komunistički režim*, 316-355.

¹⁴⁹ RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, 100.

¹⁵⁰ Isto, 102.

¹⁵¹ Isto, 103.

ZAKLJUČAK

U razdoblju Druge Jugoslavije, od njezinih samih početaka pa sve do kraja, vladalo se po strogom komunističkom režimu i točno određenim pravilima koja su iziskivala potpunu poslušnost i pokornost naroda. Težilo se stvaranju posebnog jugoslavenkog društva u kojemu mjesta za političke protivnike i neistomišljenike nije smjelo biti. Tito i suradnici nisu tolerirali nikakve kritike na račun svoga djelovanja, a svi oni koji su iskazivali nezadovoljstvo prema vlasti morali su se suočiti sa popratnim posljedicama. Ovim radom prikazano je kako je teklo samo ustrojavanje jugoslavenke države i njezinog represivnog sustava koji se u vrlo kratkom vremenu obračunao sa popriličnim brojem protivnika. Svoj totalitaristički karakter komunistička vlast dokazala je brojim zločinima, a sve je započelo poslijeratnim stradanjima ljudi u sklopu Bleiburga i marševa smrti, da bi se kasnije nastavilo kroz obračun s križarima, ali i ostalim neprijateljski nastrojenim skupinama i osobama. O karakteru same vlasti posvjedočila su nam i masovna stratišta i grobišta, razna svjedočanstva preživjelih ljudi, ali i brojčani podaci brojnih žrtava. Represija režima uistinu je bila usko povezana s djelovanjem tajnih obavještajnih službi koje su kontrolirale cjelokupni javni i društveni život Jugoslavije. One su sustavno vršile nasilje nad drugačije mislećim stanovništvom, kako u zemlji, tako i u inozemstvu. Hrvatski emigranti tako su podlegnuti brojnim otmicama i likvidacijama, a Udba je samo jačala svoju djelatnost. Na udaru vlasti našla se i Katolička crkva, čiji je utjecaj Partija nastojala u potpunosti ukloniti. Provodila se sveobuhvatna ateizacija društvenog života, a da se vlast odlučila ozbiljno uhvatiti u koštac s crkvom prikazuju i brojne osude i likvidacije svećenika, biskupa i ostalih crkvenih osoba. Iako su jugoslavenke vlasti ambiciozno krenule u obračun sa svojim protivnicima, njihove metode prisila i zabrana nisu donijele stanje kakvo su dugoročno priželjkivali. Oporbeno djelovanje nastavilo se i narednih godina, te je ono, zajedno s rastućim nacionalnim osjećajima, svjedočilo o slabosti samog sustava i guralo Jugoslaviju prema ponovnoj propasti.

BIBLIOGRAFIJA

- AKMADŽA, Miroslav, *Katolička crkva u Hrvatskoj i komunistički režim 1945.-1966.*, Rijeka: "Otokar Krešovani", 2004.
- AKRAP, Gordan, *Kardinal Stepinac u dokumentima Gestapa i OZN-e*, Zagreb, 2016.
- BELJO, Ante, *YU-genocid: Bleiburg, Križni put*, Zagreb, 1990.
- GOLDSTEIN, Ivo, *Hrvatska 1918.-2008.*, Zagreb, 2008.
- JURČEVIĆ, Josip, *Bleiburg – jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005.
- JURČEVIĆ, Josip, *Crna knjiga komunizma u Hrvatskoj*, Zagreb, 2006.
- KRIŠTO, Jure, *Partija, Udba i svećenička udruženja*, Zagreb, 2014.
- Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava*, Zagreb, 1999.
- MATKOVIĆ, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije (1918.-1991.)*, Zagreb, 1999.
- RADELIĆ, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji: 1945.-1991.*, Zagreb, 2006.
- RADELIĆ, Zdenko, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2002.
- RADELIĆ, Zdenko, "Ozna/Udba: popisi neprijatelja i njihova kategorizacija (1940-ih i 1950-ih)", *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 49, br. 1, 2017, str. 59-99.
- SPEHNJAK, Katarina i CIPEK, Tihomir, "Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945.-1990.", *Časopis za suvremenu povijest*, vol. 39, br. 2, 2007, str. 255-297.
- VUKUŠIĆ, Bože, *Tajni rat Udbe protiv hrvatskog iseljništva*, Zagreb, 2002.

SAŽETAK

Vladavina jugoslavenskih komunista u novoustrojenoj zajednici jugoslavenskih država otvarala je vrata novom razdoblju stradanja hrvatskog naroda. Ovaj totalitaristički režim u kratkom se roku uspio obračunati sa širokim spektrom državnih neprijatelja i ideoloških protivnika, ostavljajući prostora samo onakvom društvu kakvom su sami težili. Represija koju su provodile tajne službe jugoslavenske vlasti zahvatila je cjelokupni društveni i javni život, a bilo kakvo neslaganje i otpor nisu se tolerirali. Cilj rada je prikazati ključne događaje i žrtve komunističkog režima te dokazati njegov represivni i totalitaristički karakter. Detaljnije će biti riječi o Bleiburškoj tragediji i poslijeratnim stradanjima, otporu križarske gerile, djelovanju represivnog sustava s naglaskom na emigraciju te odnosu prema najvećem ideološkom protivniku – Katoličkoj crkvi.

Ključne riječi: *komunistički režim, represija, otpor, stradanja, totalitarizam, tajne službe, Bleiburg, križari, emigracija, crkva*